

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 45 (16503)

2002 чылдың
АПРЕЛЬ 18,
четверг

Ат салган шагы 18.40
Садар өртээ 3 рубль.

Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязын дүжүрер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Конституциязының 143 чүүлүнүн 2 кезээн удуртулга болдургаш, **ДОКТААДЫРЫМ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациязын дүжүрер.

2. Тыва Республиканың Президент Администрациязының дүжүрүкчү комиссиязының составын капсырылга езугаар бадылаар.

3. Дүжүрүкчү комиссияның даргазы:

а) Тыва Республиканың Президентизиниң дүжүртүнген Администрациязының хосталып турар ажылдакчыларынга Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазында доктааткан магадылалдарны болгаш компенсацияларны бээрин хандыраар;

б) Тыва Республиканың Президент Администрациязын дүжүрери-биле холбашкан бүгү-

ле хемчеглерниң күүселдезин күштүг болуп турар хоойлужудулгага дүүштүр хандырбышаан, дүжүрүкчү комиссияның ажылын 3 айлар хуусаада доозар болгаш дүжүртүнген балансыны Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынче, а Тыва Республиканың Президентизиниң дүжүртүнген Администрациязының эт-хөреңгизиниң дугайында медээлерни – Тыва Республиканың эрге-чагыргазының күүсекчи болгаш төлээлел органнарының материал-техниктиг хандырылганының талазы-биле күрүне эргелелинче киирер.

4. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден күштүг болуп кирер.

**Тыва Республиканың
Президентизи ШООРЖАК.**

Кызыл хоорай
2002 чылдың апрель 10
№1169.

Тыва Республиканың Чазааның бодунуң бүрүн эргелерин дүжүрериниң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Конституциязының 113 чүүлүнүн 3 кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаа бодунуң бүрүн эргелерин Тыва Республиканың чаа соңгуттурган Чазак Даргазының мурнунга дүжүрер.

2. Бо доктаал ону албан-езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

**Тыва Республиканың Чазак
Даргазы ШООРЖАК.**

Кызыл хоорай
2002 чылдың апрель 16
№ 210.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының албан- дужаалынга киргениниң соонда Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазын уламчылаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Чазааның дүшкени-биле холбаштыр бодунуң бүрүн эргелерим езугаар **ДОКТААДЫРЫМ БОЛЗА:**

1. Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың чаа Чазаа тургустунгужеге чедир ажылдаарын уламчылаар деп доктаадыр.

2. Бо Чарлык ону албан-езузу-биле парлаан хүнүнден күштүг болуп кирер.

**Тыва Республиканың Чазак
Даргазы ШООРЖАК.**

Кызыл хоорай
2002 чылдың апрель 16
№ 1.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының составынга өскерилгелер киирер дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгуур эргелериниң кол магадылалдарының болгаш референдумга киржир эргелер дугайында» Федералдыг хоойлунун 23 чүүлүнүн 1 пунктузунга, 24 чүүлүнүн 5 болгаш 6 пунктуларынга, «Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлунун 3 чүүлүнге дүүштүр **ДОКТААДЫРЫМ БОЛЗА:**

1. Шагаан-Арыг хоорайның чагырга даргазының албан-дужаалынга киржири-биле холбаштыр Шорана Тадар-ооловна Семис-оолду Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының составындан үндүрер.

2. Танды кожуун чагыргазының контроль талазы-биле килдизиниң эргелекчизи, соңгукчуларның чуртап турар чериниң аайы-биле хуралындан депшиткен **Оксана Узатовна ООРЖАКТЫ** Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының кежигүнүнге томуйлаар.

**Тыва Республиканың
Президентизи
ШООРЖАК.**

Кызыл хоорай
2002 чылдың апрель 11
№1152.

АПРЕЛЬ 30-ДЕ ДООСТУР

Республиканың үндүрүг органнары чурттакчылардан оларның 2001 чылда алган орулгаларының дугайында билдириш-киннерни (декларацияларны) хүлээп алырын уламчылап турар.

Апрель 12-ге чедир үндүрүг төлекчилеринден 231 декларация хүлээп алдынган. Ниитизи-биле 6263,9 муң рубль түнге социал чарыгдалдарга болгаш өнчү-хөреңги садып алырынга үндүрүг чиигелдезин алырын кордаан билдириш-киннер кирген. Бир эвес ол түнге үндүрүг чиигелдези бадыткаттынар болза, үндүрүг төлекчилеринге 876,2 муң рубльди дедир эгидип бээр.

А күрүне ажылдакчыларындан оларның эрткен чылда алган орулгаларының дугайында 2306 билдириш-киннерни үндүрүг органнары хүлээп алган.

Декларацияны дуjaарының хуусаазы апрель 30-де доостур.

Борис МОНГУШ.

“САЙЗАНАК” 10 ХАРЛАП ТУРАР

Апрель 19-та республиканың салым-чаяанныг уругларның уран чүүл школазының “Сайзанака” фольклорлуг ансамбли тургустунганындан бээр 10 чыл болганын демдегледип, чогаадыкчы концертин хөгжүм-шии театрынга бараалгадыр.

ФОТО-ДЕЛГЕЛГЕ

Бөгүн Чурукчулар бажынынга Татьяна Немкованың Тыва дугайында фото-делгелгезиниң байырлыг хаашкыны болур. Бо делгелге уран фотографияның кайгамчык аргаларын билип алырынга дузалаар.

Кысказы-биле

МӨӨРЕЙЛЕР

Бөгүн Сүт-Хөл кожуунун Бора-Тайга суурунун Культура бажынынга республика чергелиг эстрада ырларының күүседикчилериниң мөөрейи ажыттынар. “Сүмбер-Уула” деп бо мөөрейге Тываның аңгы-аңгы булуңнарындан талантызын көргүзери-биле ыраажылар чедип келген.

Апрель 20-21 хүннеринде Чеди-Хөл кожуунун Хендерге сумузунга “Хендергениң сылдызы” деп ыраажылар мөөрейинче 18 хардан өрү назылыг киржикчилерни база чалап турар.

Айлаң ДАРЖАА.

ЧАГЫДЫЛГА ЧОРУП ТУРАР

**Хүндүлүг номчукчулар! Республиканың
амыдыралындан чыда калбас дизиңерзе, «Шын»
солунну чагыдып алыңар!**

ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ: хууда чагыдыкчыларга 2002 чылдың ийиги чартында **185 рубль,**

3 айда – 93,

1 айда – 31 рубль.

Организацияларга

6 айда 238 рубль,

3 айда – 119 рубль,

1 айда – 40 рубль.

Чартык чылда хууда чагыдыкчыларның төлээри 185 рубльден редакцияга 70, солуннарны чедирери дээш почта черинге 115 рубль кирер. Организацияларның чартык чылда чагыдылгасындан редакцияга 100, почта черлеринге 138 рубль кирерин билип алыңар.

Экспресс чагыдылганы педеляның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

Профэвилелдерниң 75 чыл ою-биле

САЛДАРЛЫГ УЛУГ КҮШ

Хүндүлүг өнүктөр!

Таптыг-ла 75 чыл мурнунда, 1927 чылдың апрель 18-те, ТАР-ның ажилдакчыларының болгаш албан-хаакчыларының профэвилелдериниң бирги тургузукчу съездизи болган. Ол болуушкун бистиң республикага керээлерге үндөзүлөп, ажилдакчыларның болгаш ажил берикчилериниң аразына экономикактиг харылзааларны хөгжүдеринге кол өзек болу берген.

Сайзыраңгай чурттарның хөгжүлдөзүнүн делегейге дуржулгазы мьндүг бөдүүн шынны: профэвилелдери идепкейлиг ажилдаан тудум-на, күрүнеге оларның хөй-ниити ролу улам бедип, социал байдал таарымчалыг болур деп бүзүрөлдиг бадыткап турар.

Социал-политиктиг бир формациядан эскезинче шилчилге ол бүгүнүң хөречилери бистер дөгөревис болган болгай бис, экономикактиг эрги харылзааларны дөзүндөн тура шаапкан ышкыжыгай, ол чорук профэвилел шимчээшкенинге салдарны база чедирген. Башкарыкчы турган партияның «хөдөлдиркичи баанын» ролун ойнаар чоруктан ол хосталгаш, хосталганы болгаш хамаарышпас чорукту чедип алгаш, бистиң профэвилелдеривис хөдөзүлүгү күш-ажылдың эрге-ажыктарының илередикчизи болур рольду күүседип турар.

Россия Федерациязының хүлээп алдынган Күш-ажыл кодекзинге дүүштүр профэвилелдери күш-ажыл кижизиниң чаагай кежиин тодарадып турар кол угланышкынарга мөөңнеттинер ужурулуг. Ол дээрге, хамыктын мурнунда, ажилдаар черлер-дир, аңаа кижжи ажилдаар эргезин ажыглаар ужурулуг. Ийде – ажил телевири азы ажилчын күштүң өртек-үнези-дир. База үште – күш-ажыл камгалалы-дыр.

Бөгүн күрүнениң болгаш профэвилелдерниң ниити сорулгазы – чуртка кижилер тодуг-догаа чурттазын дээш, бүгү-ле чүвени кылыры. Ындыг болганда профэвилелдер каттыжышкынарның аразында

Тыва Республиканың Чазак Даргазы ШООРЖАК.

тургустунган социал демнежилгелиг чоруктуң практиказын Тыва Республиканың Чазак болгаш ажил берикчилериниң каттыжышкынарны уламчылаан база сайзыраңгайжыткан турар ужурулуг-дур. Бо үш талалыг харылзаага профэвилелдери сырый каттыштырыкчы кол күш болур ужурулуг.

База бир онзагай чүүл бар. Профэвилелдериниң эп-сеткил каттыштырылганы дугайында хөй-ле чугаалап турар ийик бис. Ийет, ол дээрге оларның кол чепсээ-дир. Ынчал-зажок ол чүгле хөдөзүлүгү күш-ажылдың эрге-ажыктары дээш демиселге ындыг болур. Чамдыкта бистиң профэвилелдеривис ниитилелге политиктиг кажарлаашкынарга киржири оралдажы бээри харааданчыг. Ол чорук турум чорукту бьжыглаарына дөгүм болбас.

Профэвилелдериниң политика талазына салдар чедиркисээр кандыг-даа хөдөлишкын хөлчөк угаазылалдыг болур болгаш ол чорук политиктиг янзы-бүрү үзелдерниң болгаш удуртукчуларның хууда күзел-соруунуң уржундан профэвилелдерниң иштики чаңгыс эвин кошкадырынга ол чедирбес ужурулуг.

Тыва Республиканың Профэвилелдер Федерациязының хүндүлүг удуртукчулары, профэвилелдериниң активчилери болгаш профэвилел шимчээшкениниң хоочуннары!

Тыва Республиканың Чазак бодум хуумдан профэвилелдерниң 75 чыл ою-биле Силерге болгаш Силерниң нүүрүңер-биле Тыва Республиканың профэвилелдериниң бүгү кижигүннеринге изиг байыр чедирерин база күш-ажыл кижизиниң эрге-ажыктарын камгалаарына, хамааты тайбың болгаш националдар аразына чөпшээрелге дээш социал демнежилгениң хөдөзүлүгү улуг-улуг чедишкынарни, бистиң чонувуска ааскежиин болгаш чаагай кежикчолду күзеп каарын чөпшээрер көрүңер.

БУРУНГААР БАЗЫМ

Бо чылдың бирги кварталында республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери эрткен чылдың ол үезинге деңгээрге, көргүзүлгелерин элээн экижидип, бурунгаар базымны кылганын апрель 16-да болган Чазак хуралына демдеглээн. Үлетпүр продукциязын бүдүрер хемчээлин 96,5 млн. рубльге өстүргөн. 15 бүдүрүлгө бүдүрүлгө хемчээлин көвүдеткен. Орулгалыг ажилдап турар бүдүрүлгелерниң саны көвүдөп ораарын эки көргүзүг деп санаан. Бо чылдың январь-февраль айларда орулгалыг бүдүрүлгелер 61,9 хуу четкен.

Көдээ ажил-агында четпестери эдеринче Чазак доктаамал кичээнгеи салып келген, ол чамдык чогулгалыг түннелдерни берген. 2002 чылдың бирги кварталында хойнуң, өшкүнүң, хаванның, ивиниң, дагааның баш санын көдээниң ишчилери өстүргөн. Часкы тарылгага белеткелди чорудуп турар. Бо чылдың бирги кварталында тудуг комплекзинге 76,7 млн. рубльди шингээдип алган, эрткен чылдан ийи катап көвүдээн. 2001 чылга деңгээрге, транспорт бүдүрүлгелери чүк сөөртүрүнүң хемчээлин улгаттырган. Чурттакчы чоннуң боттуг орулгазы 27,9 хуу өскөн. Баш бурунгаар санап көргөниң езугаар алырга, республика бюджетинче бирги кварталда 1139,6 млн. рубль кирген, оң иштинде бодунуң орулгазы 129,2 млн. рубль болуп турар, ол эрткен чылдан көвүдээн. Бо сан-чурагайларны 2002 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың социал-экономикактиг хөгжүлдөзүнүн түннелдерин дугайында илеткелинге ТР-ниң экономика сайыды С.Н. Сапова адаан. Кып-

дынган ажилдар-биле чергелештир четпестери Чазак хуралына илереткен, ону эдериниң хемчеглерин чугаалашкан. Ылаңгыя көдээ ажил-агы бүдүрүлгезинде четпестери эдериниң талазы-биле шынгы сайгарылганы кылган.

ТЕС-ХЕМ: УРУГЛАР ПОСОБИЕЛЕРИНДЕ БУДУЛГААЗЫННАР

Тес-Хем кожуун чагыргазының күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелиниң ажилдакчылары уруглар пособиезинге төлээр акшаны өскээр чарыдап турганы дугайында факт-барымдааларны Россияның Саң-хөө ямызының Тыва Республикада Контроль-ревизия эргелели илереткенин оң удуртукчузу Д.М. Куулар Чазак хуралына дыңнаткан.

Хыналданың түннелин алырга, 1997 чылдан 2001 чылга чедир Тес-Хемниң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели уруглар пособиезиниң төлээшкенинге 186,6 муң рубльдиң саң-хөө хажыдышкынарны кылган. Оң иштинден 72 муң рубльди алыр ужурулуг хөй уруглуг иелер албаан. Төлөлге ведомозунда акша алган дээш 24 кижиниң хол үжүүн өске кижиге тудуп салган болган, ол кижилер ону бадыткаан, акшаны албааны илерээн.

Контроль-ревизия эргелелиниң хыналдазының материалдарын республиканың ИХЯ-зының экономикактиг-көм-хөрөкүүлгедешкени биле демисел чорудар эргелелинге дамчыдып берген. Буруулуг кижилерге хамаарыштыр дөрт кеземче хөдөөн оттурган.

Кожуунуң чурттакчыла-

рының хомудалдарын хынаары ам-даа уламчылап турар. Оң түннелдерин парлалгага чырыдар.

ТР-НИҢ ЧАЗАА ДУШКЕН

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В.М. Оюн Тыва Республиканың Чазак бодунуң бүрүн эргелерин дүжүрер дугайында ТР-ниң Чазак доктаалын Чазак кежигүннеринге номчуп таныштырган. ТР-ниң Конституциязының 113 чүүлүнүң үшкү кезээнге дүүштүр Тыва Республиканың Чазак Тыва Республиканың чаа соңгуткан Чазак Даргазының мурнунга бодунуң бүрүн эргелеринден дүжөр деп ында айыткан. Оң соонда В.М. Оюн Тыва Республиканың Чазак ажил-чорудулгазын уламчылап дугайында Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги Чарлыын номчаан.

ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак чүве чугаалаан. Тыва Республиканың 1990 чылдардан бээр ажилдап келген чазактарының ажил-чорудулгазына анализти ол берген. 1997 чылда соңгуткан ТР-ниң Чазак үрөтүнелдиг ажилдаанын демдеглээн, ынчангаш республикада политиктиг байдал турумчаан, социал-экономикактиг хөгжүлдө бурунгаарлаан. Шериг-оол Дизи-кович Чазак дүшкен-даа болза, Чазак Даргазының оралакчылары, яамыларның, комитеттерниң удуртукчулары Чазактың чаа структуразын бадылап, чаа кадрларны шилип ап турар үелерде долу күжү-биле ажилдаарын, ээ-харысалгазын кудулатпазын чугулаа көргөн.

Таан-оол ХЕРТЕК.

БЕЛЕТКЕЛДИ АМДАН ЭГЕЛЭЭР

Тыва Республиканың Чазак 2002/03 чылдарның кышкы үезинде республиканың коммунал ажил-агы объекттерин белеткээр дугайында № 202 доктаалды 2002 чылдың апрель 12-де хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазак:

1. 2002/03 чылдарның кышкы үезинде ажилдаарына республиканың коммунал ажил-агы объекттерин белеткээр талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаан.

2. Кышкы үеде ажилдаарына чуртталга-коммунал ажил-агының объекттерин белеткээр ажилдарның чоруп турарына

оперативтиг контрольду боттандыраары-биле база септелге ажилдарына үзүп берген хөреңгини чогуур сорулгазына ажыглап турарын контрольдаары-биле комиссияны тургускан болгаш оң составын бадылаан.

3. Кышкы үеде ажилдаарына чуртталга-коммунал ажил-агы объекттериниң белеткелдин чогуур үезинде акшаландыраарын хоорайлар болгаш кожууннар чагыргаларына сүмелээн.

4. Бо доктаалдың күүселдизи дээш контроль чорударын тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агының хөгжүдөр талазы-биле күрүне комитединге (Фан Че Ир) дааскан.

СӨӨЛГҮ ШАКТА

◆ Россия Федерациязының Президентизи В. Путин Хорватияның президентизи Стипе Месичини хүлээп алгаш, Югославияның составындан үнгөн соонда ук чуртта байдал-биле танышкан. Сөөлгү чылдарда Россияның болгаш Чехияның аразында садыг-экономикактиг харылзаалар калбарып турары илерээн, ийи чурттун аразында садыг саарылгазы 1 млрд. доллар ашкан.

◆ Чоокку Чөөн чүкке бьжыг тайбыны турум-

чударының бажы кованянып орап хире апарган. Израильдин премьер-министри А.Шарон сөөлгү хүннерде бодунуң шериглерин палестин девискээрден үндүрерин азаан. АКШ-тың күрүне секретары К.Пауэль А.Шаронга шынгы ыйышкыны кылган соонда, ук шиттирни күүседир ужурга Израиль таварышкан.

◆ Шериг албанын альтернативтиг эрттирер дугайында айтырыгны Күрүне Думазының депутаттары чугаалашкан. Фракциялардан

янзы-бүрү саналдар кирген, чижээ, шериг албанын эрттирериниң хуусаалары аңгы-аңгы апарган. — Бо айтырыгны шиттирлээн соонда, шериг албанын альтернативтиг эрттирер дугайында хоойлуну Күрүне Думазы хүлээп алыр – деп, оң даргазы Г. Селезнев дыңнаткан.

◆ Мурнуу Кореяның Пусан хоорайның аэропортуна хонары-биле чавызап бадып чыткаш, «Боинг 767» самолет чуура дүшкен. Аңаа чораан пассажирлерден 125 кижиге өлгөн, хөй кижилерниң амьтынын ап дузалааш, эмнелгелерде чыгтырган. Самолеттун кол ужудукчузу дириг арткан, херектиң ужуру оон өчүүндөн илерээр.

◆ ХКД чурттарының терроризмге удур демисел чорудар шериглериниң өөредилгези Киргизияга бооп эрткен. Терроризмге удур тускай даалга күүседир «Альфа» кезектиң дайынчылары өөредилгениң киржикчилеринге тускай көргүзүгнү кылган.

◆ Итали ажилчын чоннуң ниити национал ажил соксодышкыны эгелээн. Чүс муң чыгы кижилер митинг эрткен соонда, чурттун чазаа күш-ажыл кодекзин чаарты көөр дугайында шиттирени хүлээп алган.

◆ Алтай крайның Бийск хоорайның чоогунга турган шериг кезээн кызырганының соонда, контроль чокка артып калган С-200 ракеталарны ук

черниң тоянчы кижилери тып алгаш, оларны чазарлап, чес, мөңгүн чижектиг металлдарны демир артынчылары кылдыр дужаап турары илерээн. Хемчегни ап турар.

◆ Санкт-Петербургуң хоорайга орус дыл айтырыын чугаалашкан шуулганга РФ-тин Президентизи В. Путинниң кадны Людмила Путина чүве чугаалаш, орус дылга реформа чорудары арай-ла эрте боор деп демдеглээн.

◆ Чуртка чуртталга-коммунал ажил-агының реформа чорудар айтырыгны келир понедельникте чугаалажырын Күрүне Думазының чөвүлели шиттирлээн.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР
МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Чеди-Хөл кожуунун чагырга даргазының албан-дужаалыңа кандидат Юрий Кыс-оолович ХУРУМА

Юрий Кыс-оолович Хурума 1964 чылда ажылчын өг-бүлеге төрүттүнгөн. 1982 чылда Хову-Аксының №1 ортумак школазын дооскан. 1987 чылда М.В. Ломоносов аттыг Москваның Күрүне университетин дооскан. 1987-1999 чылдарда — Красноярскиниң политехниктиг институтунуң Кызылда салбырыңа болгаш Тываның күрүне университетинге философия, социология, политология башкылап ажылдаан. 1992-1993 чылдарда Новосибирскиниң күрүне университетинге этносоциология мергежилниң талазы-биле стажировка эрткен. 1999 чылдан бээр Тыва Республиканың Даштыкы экономиктиг харылзаалар яамызында ажылдап турар.

Англи болгаш француз дылдарны эки билер.

2001 чылдан эгелеп — Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Россияның күрүне албанының академиясында (Москва хоорай) дыңнакчы.

Эң кол үнелели — өг-бүлези: өөнүң ишти — Светлана Петровна Оюн Тыва Республиканың Президентизиниң Администрациясында ажылдап турар. Ийи оолдуг: Аяс биле Аян.

Хостуг үеде хандыкшылы: бут бөмбүү, хүреш, аңаашкын болгаш балыктаашкын.

Юрий ХУРУМА: БОДУВУСТАН ХӨЙ-ЛЕ ЧҮҮЛДЕР ХАМААРЖЫР

— Кожуун чагыргазының даргазының албан-дужаалыңа бодунар кандидатураларны депшиткен ужуру чүү ирги?

— Дораан-на ыңдыг шийтир кылбаан мен. Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазыңа ажылдаарың чангыс черчурттугларым шагдала саналдап турган чүве. Бо удаада хөй-ле катап бодандым-даа, төрөөн черимде байдалды, ооң амьдыралын экижидер аргаларны, бодумунуң шаамны анализтеп, специалистер-биле сүмелешкен мен. Адактың соонда чөпшээрешкеним ол. Бүзүрөңгич эвес кылдыр сагындырары магад, ыңчалза-даа Чеди-Хөлде байдал, чонумнуң амьдыралы, кожуунун ниити перспективалары мени хөлзетпишаан. Комбинат ажылдап, Ак-Талда, Элегесте совхозтар ажылдап турда, анаа ескен мен, ол чылдарда чедип алдыңган бурунгаар базымнар ам кээп буурап турарыңа сагышсыраваас аргам чок. Боттарыыс хөделбес болзувусса, бистиң бөгүңү айтырылларыыс биске кым шийтирлеп бээр деп?

— Чедишкениң ажылдаарыңа бүзүрээр силер бе?

— Бүзүрөл чок турган болза, бүрүткетпес ийик мен. Өнүктүрүмнүң болгаш таныштарымың деткимчези мени хөй-аът кириген. Кызылда чурттап турумза-даа, аалымче неделя санында чөдө бээр мен, өөрүм-биле чугаалажып, кожууну эргип, ында байдалды көрүп чор мен. Ада-ием «Тыва кобальт» комбинатты эгезинден тудушкан, анаа ажылдап келгенер. Өг-бүлевис улуг, найыралдыг чурттап чоруур. Өнүктүрүм, чангысклассчыларым, башкыларым, өөредип чорааным, ам чер болганда ажылдап чоруур студентилерим, шупту мени деткип турар.

— Кожуун даргазыңа

ажыл-агыбкы кижилер санал турар...

— Шаанда-ла ыңча джигир турду чоп. Ажыл-агыб дуржулгазы улуг кижилерни соңгуп алдаа турду. Түңнели чүү болганыл ыңчаш? Экономистин дипломун алыры — бөгүн кол айтырыг эвестир, байдалды анализтеп көөрү, кол сорулганы тодарадыры, кижилерниң күженишкенин мөөңнээри эң чугула болгай. ТЫВКУ-га, Даштыкы экономиктиг болгаш девискээрлер харылзааларының яамызыңа ажылдап тургаш, кижилер-биле ажылдаарының, республика иштинде социал-экономиктиг байдалды шүгүмчүлекчи езу-биле анализтээр, Россияның өске девискээрлеринде байдал-биле деннеп шүүштүрер дуржулганы чедип алган мен деп бодай-дыр мен. Мээң кол сорулгам болза кожуунга езулуг профессионалдарның командазын конкурс езуугаар тургузары.

Удуртур органнарны тургузарда, черчурт, дөргүл-төрөл тыртар, эвээш эвес черлерде бар четпес практика бодунуң шинек чогуң көргүскен болгаш хөгжүлдениң оруунга кол шаптык апарганың чон билер болгай. Эрткен чылын күрүне албанының Россия академиязыңче өөренип кирдим. Бо өөредилге дээди мергежилдин специалистери-биле харылзажыр арганы меңээ бээр.

— Силерни ам чүү дүвүредип турарың?

— Угаан-сарыылдыг кижилер-биле демей: арагалаар, мал оорлаар чоруктарың көвүдээни, экономикада ниити байдалды дүвүредип турар. Бо бүгү айтырылдарың дазылы ханы, оларны дораан шийтирлептери болдунмас деп чүвени билер мен. Ажыл чок кижилерниң, ылангыя аныяктарың, аразында ажыл чоктарың саны көвүдөөн, моральдыг кол үнелиг чүүлдер

чидип бар чыдар. Ажылдап турар бүдүрүлгелерден аңгыда, чаа бүдүрүлгелерни деткири мээң соңгулда мурнунда программаларда көрдүңгөн. Айтырылдар хөй болганда, республика Чазаның деткимчези ыяап-ла херек. Эрге-чагырганың республика органнарыңа ажылды идепкейжидери, кожууну федералдыг болгаш республика чергелиг тускай сорулгалыг акшаландырышкын программаларыңа кириерин чедип алыры чугула.

— «Тыва кобальт» комбинаттың келир үезиниң дугайында чүү бодап турар силер?

— Тудуг-суур болгаш бюджет тургузар бо комбинатты катап тургузарын чедип алзы-высса, бистиң бөгүңү хөй айтырылларыыс шийтирлеттинер, ыңчангаш чеди-хөлчүлер ону шийтирлээринге кымдан-даа артык сонургалдыг. Бо херекке ТР-ниң Чаза инвесторлары хаара тудар дээш күженишкениң хөдөли турарын демдеглер апаар. Мооң мурнундагы хөдөлишкениң комбинатты катап тургузарыңа 30-35 млн. доллар негетинип турарыңдан ара соксаан турган. Бо айтырыгы бөгүн чүгле федералдыг эрге-чагыргаларны дузазы-биле шийтирлээри илден. Республика Баштыңы Ш.Ооржак бо айтырыгы эрткен чылын РФ-тин Президентизиниң бодунга тургускан. Санап көөр ажылдар бо чылын эгелээң, комбинатты катап тургузар акша-хөреңгизе ээринге идегеп турар бис, а боттук акша-хөреңги 2003 чылдың бюджетинге кирер. Бүзүрөл бар, ыңчалза-даа катап тургузар ажылдар бир азы ийи-үш чыл болгаш эгелээри эки билдинмес.

— Ийет, төрелдеринер дугайында...

— Чоокта чаа олар «алдын» кудазын демдегледилер. Ачам

(Материалды кандидаттың соңгулда фондузундан төлөөн).

Кыс-оол Ширимаевич 17 харлыында комбинатты тутчуп эгелээң, ооң соонда рудникке ажылдаан. Авам Сарыг-кыс Тас-ооловна база бүгү амьдыралында комбинатка ажылдаан, а 2000 чылда «Республиканың чылда херээжени» атты алган, хөй уругларың шуптузун дээди эртемге чедирген. Ада-ием салымы ыңдыг болганыңа өөрүп чоруур мен. Өг-бүле кандыг-даа кижиниң амьдыралыңа эң кол үнелиг чүүл деп санап чоруур мен. Бөгүн аныяктарың аразында сагышсеткил бадышкының чугаалап турар, чүгле өг-бүлениң дузазы-биле моральдыг үнелиг чүүлдү катап тургузуп болурун демдеглер херек.

— Соңгулда мурнундагы программалар кандыгың?

— Программаның кол кезектерин барык чугаалаптым ышкаш. Ниити чүүлдерден аңгыда, программада пенсионерлерге болгаш инвалидтерге дузаламчы көргүзөр, мал өстүрер ажыл-агыйлары деткир, оруктарың септээр, сезоннуг ажылдарны органиастаар, хууда сайгарлыкчыларны деткир талазы-биле тодаргай саналдарны кириген. Кожуунда тургустунган айтырылдар-ла хөй. Чижээ, ыяш белеткээр талазы-биле тургустуна берген билдинмес байдал дыка хөй чангыс черчурттугларымың дүвүредип турар. Амгы үеде Таньдының арга-арыг ажыл-агыйыңа чагырып турар Хову-Аксында участоктуң орнунга тускайлаң лесхозту тургузар айтырыг дыңналып турар. Ону ыңчаар ботландыра болза, бирээде, аргаарыг ыяжын сөөртүп турарыңа тус черниң контролю күштелир, ийде, кожуун бюджетинге кирер хөреңги хемчээли улгадыр. Кожуунда ажыл-агы чорудуунга тус чер чагыргазының салдарын көдүрер өске-даа тодаргай саналдар бар.

Аныяктарны күш-ажылга

хаара тудар, өөредир айтырылдар кыдыыңа артпас. Эң чидиг айтырылдарың бирээзи ол. Бөгүңү кем-херек үлгедишкенин хөй нуруузун аныяктар, элээди назылылдар үлгедип турар болгай. Багай шынарлыг арага, наркотиктер садарын утуп болбас. Чеже кижилер өлүп турар-дыр, а чангыс-даа «технар» садыгжызың харысалгага кирибес-тир. Ону болдурбас ужурулуг бис, өлүм бүрүзүн дазылыңа чедир истээн турар ужурулуг. «Адрестерни» шийтирли-биле хагаш, дүнеки магазиннерни аждарын бодаза чогуур. Кожуун солунун болгаш хөй-ниити организацияларын дамчыштыр суртаал ажылын калбартыр.

— Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазының албан-дужаалыңа өске кордакчыларны канчаар үнелеп турар силер?

— Оларны чүгле хүндүлээр мен. Оларга удур соңгулданың «кара» технологияларын, оларны бактап-холтап, нүгүлдээшкын кылбазын медегледим. Бүгү айтырылдарың шынчы демиселге шийтирлээр. Бо талазы-биле айтырылдарың бисте барын эрткен соңгулдалар херечилээң болгай. Маңаа холбаштыр Чеди-Хөл кожуун чагыргазының даргазының албан-дужаалыңа кордап турар эштеримни шынчы демиселче — идеяларны болгаш боттук төлөвилелдерниң демиселиңче кыйгырдым. Кордакчыларны соңгукчу бүрүзүнүң бадылаашкыны шийтирлээң. Бодумунуң соңгукчуларымга сагындырарым болза: бир эвес силерге ыйышкын кылза, көгүдүп, аазап, «дашка» сунар болза, тоованар, соңгулдаларың салымың силер чүгле боттарыңар бадылаашкын кабиназыңа киргеш, бот-тускайлаң шийтирленер!

Бо чылдың апрель 1-ден 10-га чедир республиканың өртке удур камгалалының салбырлары 28 удаа үнүшкүннерни кылып, отка алыскан кургаг оът-сигенни, бокту болгаш арга-арыгы өжүрген. Бо-ла чылдагаан-биле Кызылдың өртчүлери дүвүрээзин медеэзи-биле үш үнүшкүннерни кылган: апрель 2-де ВАЗ автомобильдериниң техниктиг хандырылга станциязының чанында эрткен чылгы кургаг оът-чашпанны өрттен өжүрген, а ооң соонда, ол-ла хүн, Элегес-Аксы суурда арга-арыга беш гектар черге калбарган өрттү өжүргенер, апрель 6-да Кызыл кожуунуң Көк-Тей деп черге кышкан оът-сигенни өжүрген. Чаа өрттерни болдурбас база

оът-сигенни болгаш бокту өрттерин хоруур сорулга-биле РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада Күрүнениң өртке удур албанының эргелели апрель 2-ден эгелеп мөөң таныылдаашкыны органиастап чоруткан. Ооң түңнелинде неделя дургузунда оът-сигенни болгаш боктуң 21 кывышкыны чок кылган. Ук ажыл-хемчеглерниң үезинде янзы-бүрү объектилерниң 40 ажылдакчызыңа инструкцияны эрттирген болгаш өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин өөреткен. Өртке удур айыыл чок чоруктуң дүрүмнерин каржызы-биле хажытканы дээш албан-дужаалдыг бир кижини административтиг харысалгага онааган.

Шалтыкын ай чарлаптыңан

... ӨРТТЕН АРТПАС

Апрельдин бирги он хонунуң дургузунда объектилерге улуг түңнүг когаралды чедирген үш өрт бүрүткеттинген. Ылангыя №7 дачалар ниитилели өрттен өделевээң, анаа ийи чайгы бажың долузу-биле өрттенген. Ук бажыңнарның бирээзинге участоктуң таңнылы өрттенип өлгөн. Апрель 4-те Сарыг-Сеп суурнуң №2 школазында музейниң орансавазы өрттен когаран, өршээл болуп, экспонаттар ажырбайн барган. Материалдыг когаралдың түңү 5 муң рубль болган. Бо

үш таварылгада өрттүң болган чылдагааны отту оваарымча чок ажылгааны болуп турар. Өрт айыылы улуг чаксы-чайгы үениң дүшкени-биле холбаштыр база өнчүнүң бүгү хевирлериниң объектилериниң өртке удур камгалалын быжыглаар, кижилерниң оттан өлүп хораар база бертинер чоруун болдурбас сорулга-биле РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада Күрүнениң өртке удур албанының эргелели апрель 15-тен май 15-ке чедир республиканың де-

вискээринге өртке удур айыыл чок чоруктуң айын чарлаан. РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада Күрүнениң өртке удур албанының эргелелин чуртакчы чонну от-биле оваарымчалыг болурунче база өрттерни болдурбас херекке идепкейлиг киржиринче кыйгырып тур.

Ч. САНЧЫГ,
РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тыва Республикада Күрүнениң өртке удур албанының эргелелин чуртакчы инспектору.

Сөөлгү ийи чылда мал чок кижилерни малдандырар, көдээ черлерде чоннуң дузалал ажыл-агыйларынга мал бажын өстүрер болгаш ооң продукциязын көвүдөдир сорулга-биле республиканың лизинг фондузун Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызынга тургузар дугайында Тыва Республиканың Чазак доктаал хүлээп алган.

Ук доктаалда айтып турары болза, мал садып алыры-биле республиканың лизинг фондузун ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызынга ТР-ниң хөгжүлдө бюджетиниң хөрөңгизиниң күсели-биле тургузар. Доктаал үнген соонда лизинг фондузунуң акша-хөрөңгизин ажыглаар күзелдиг кижилер республиканың бирги удуртукчузу Ш.Д.Ооржактың адынга болгаш көдээ ажыл-агый сайыдының адынга билдиришкннерни киирген турган.

Бо хүннерде ол айтырыг канчаар шийтпирлеттинип турарының дугайында тодаргай тайылбыр алыры-биле күрүнениң «Ресагротехцентр» каттышкан бүдүрүлгениң директору Александр Оданович ХЕРТЕК-биле чугаалашкан бис.

— Александр Оданович, лизинг деп чогуң чүл, ону кымнар алып эргелигил? Лизингини кандыг сорулгалыг берип турарыл?

— Ол хөрөңгини малы чок кижилерни малдандырар, хууда дузалал ажыл-агыйлыг болгаш мал продукциязы бүдүрүп ажылдаар күзелдиг кижилерге дедир эгидип төлөөр кылдыр бээр. Ону бээрде, кижилер бүрүзүнүн киирген билдиришкннерин езугаар эвес, а ол кижилерниң мал малдап шыдаар шинээн көөр. Бир-ле дугаарында, ооң мал азыраарының аргазы бар бе, кажаа-хораазы белен бе, мал чеми белеткээр сигениниң шөлү кандыгыл, деми бар бе дээн хевирлиг чүүлдерге кичээнгеи-ни угландырар. Чүге дизе алган чээлизиң 3 чыл иштинде дедир эгидер болгай. Ынчангаш ону канчаар эгидериниң дугайында бизнес-план херек, а баштайгы удаада ооң 10 хуузун төлөөр.

— Күзелин илереткен кордакчыларның саны чежел, ол

ышкаш малдың кандыг чүзүнүңге колдады чагыларны киирип турарыл?

— Сөөлгү хүлээп алган чагыг езугаар алырга, Президентиниң адынга – 66, Көдээ ажыл-агый яамызынга – 92, ниитизи-биле 158 билдиришкн кирген. Оларны бистиң яамыда тускай комиссия хүлээп ап, сайгарып турар.

Комиссия кордакчылардан кирген билдиришкннерни болгаш документилерни көргөш, оларның аразындан эң-не белеткелдиг, күзелдиг кандидатураларны комиссияның шийтпиринче киирер. Ооң соонда кордакчы бүрүзүн чээли акша алырының чуруму-биле таныштырар. Бо хүннерде билдиришкнн хүлээп алырын түр када соксаткан.

Комиссияның хүлээп ап турар билдиришкннери-биле таныжып көөрге, биче бүдүрүлгелер тургузар, коммерция кылыр сорулгалыг кижилер-даа бар. Колдуунда-ла бөдүүн чон боттарының хуу амьдыралын экижи-

дери-биле мал өстүрүп алып күзелдиг бооп турар. А оларны киирген чагыгларындан алгаш көөрге, бо хүннерде саар инекке 1177, сарлыкка 200, хой дээш 6000 ажыг, өшкүгө 749, аът дээш 79, хаванга 266, куш аймаанга 800 баш, азы чижеглей алырга, ниитизи-биле 20 млн. рубль хире түңге билдиришкннер кирген.

— Чонга садар малды кайың алырыл база ооң өртээ кандыг болурул?

— Бо хүннерде бисте 145 кижиле садар күзелин иле-

рээзин болгаш продукция дужаар кижилер-биле керээ чарып алып. Керээ езугаар долаага салган эт-хөрөңгиниң эрги-чаазын көөр. Бир эвес эвээш түңге мал садып алып болза, ол кижиле дагдыныкчыларлыг болур. А оларның дагдыныкчы бооп болур, болбазы ап турар шалыңының түнүндөн хамааржыр.

Малды садып алгаш, кажандан эгелеп төлөп эгелээрин керээде айтып каан. Ында көрдүнген үеде төлөвес болза, торгаал онаап болур. Ынчангаш

10 баш шээр мал боор чүве-дир ийин. Ындыглар доктаамал хайгааралга турар апаар. Бо чорук бир талазында эки, чүге дизе хөй-ле ажыл чок кижилер тускай ажаанзыраар ажылдыг болур. Оларның ажы-төлү-даа болза, кыжын малын кадарар, чайын малының чемин белеткээр, сезоннуг-даа болза, демей-ле ажылга хаара туттуна бээр.

— Билдиришкнн киирген кижилерниң күзели кажандан эгелеп боттанып болурул?

Чугула интервью

ЛИЗИНГ ДЕП ЧҮЛ?

реткен. Ооң ниити түнүгү үндүрерге, 17 млн. рубль ажыг болган. Мооң мурнунда ыңдыг малды совхозтардан, үрелиг малдардан берип турган болза, бо удаада хөй кезинде уксаажыдылга ажыл-агыйларын-дан алып. Бистиң «Ресагротехцентр» КУБ чагыг езугаар ынаар акшазын шилчидиптерге, малды оон алып.

Уксаажыдылга ажыл-агыйларын-дан мал садып алыры анаа улустан өртээ аар болур. Чижээлээрге, 1 баш инектиң өртээ 14 муң рубль. Чүге дээрге ол инекти чайын азы күзүн төрүүр кылдыр боозадып каан болур болгай.

— Чээли алгаш, дедир эгидип төлөвейин барган тава-рылгада канчаарыл?

— Лизинг фондузунуң акша-хөрөңгизин ажыглаарының дугайында хыналда комиссиязы чээли алыкчылары-биле лизинг ке-

мал садып алгаш, үш чыл иштинде төлөвезин шаанда, ол хуу мал болбас. А хуусаазы эрткижеге чедир төлөп шыдавас болза, малды дедир эгидер апаар.

Мал садып алып күзелдиг кижилерниң аразында балдыры дынзыг, мал-маганныг, амьдыралы шыырак кижилер-даа бар. А оларның кандыг сорулгалыг мал садып алып деп турарын даап бодаары берге эвес. Ынчангаш бистиң бүдүрүлгө тава-рыштыр бодал турарыыс болза, баштай мал чок кижилерниң дилээн хандырар деп план бар. Оларга хөй-даа эвес, 1-2 инек, 5-

— Бо чылдың бюджетинде 10 млн. рубльди көрүп каан. Ону бир дугаарында бээр деп турар. Ынчангаш мээң бодал турарым болза, Чазак акшаны ол хире көрүп каан болганда, чонну мегелевейин бээр болза эки. Бир эвес бо эгелээшкннивис бүзүрелдиг хире болза, ол ажылды оон-даа уламчылаар бис.

— Күзелинер боттанып болзун, Александр Оданович. Интервью бергенинер дээш четтирдим.

Чымисмаа МОНГУШ
чугаалашкан.

Улуг-Хемниң тараачын оглу

ОЛ КЫМ ДЕП?

Петр Тимофеевич Найдан-оолдун күш-ажылчы намдары онзагай. Ол 1968 чылдан эгелеп «Утка 25 чыл» совхозунга механизаторлап ажылдап эгелээш, 1991 чылда ол-ла совхозтун директорунга чедир депшээш.

Ажылды кызыл холу-биле тудуп, черни ажыг дери-биле суггарып чорааш депшип, чонга бараан болур деп чүве ол-ла болгай. Ооң ажыл-херээнге бердингенин, салган сорулгалыг ыяал-ла дуолунга чедирер чүткүлдүүн улуг-хемчилер ам-даа магадап чугаалажырлар. Петр Тимофеевич оон депшээш, 1993 чылда Каа-Хем кожуун чагыргазының даргазының көдээ ажыл-агый талазы-биле оралакчызынга ажылдаан. Аңаа база-ла эки ажылдап, организаакчы чоруун көргүскен. Ол ышкаш Каа-Хем кожуунуң сурагылыг тараажылары: Виктор Пирогов, Андрей Салчак, Илья Долгар, Виктор Чугаев, Петр Сасин, малчыннар: Олег Ондун, Павел Буянды, Степанида Хелчи болгаш өскелер-даа ажылдап, ооң арга-сүмезин, дузазын ап, ажыл-агыйын сайзырадып турганнар.

Эрткен күзүн Каа-Хем бажында «Шивей» деп арат ажыл-агыйлыг П.Г.Сасин деп тараачын күске дүжүдүн ажаап алган. Аңаа Шерло Монгуш, Алексей Салчак болгаш мен дузалажып турган бис. Ол үеде саваң сарааттаар агрегат үрелгеш, түлүктүг ажыл түр када соксаан. Ол аразында Петр Тимофеевич Найдан-оол ажыл-херээниң аайы-биле Сасинниң турлаанга халдып келди. Саваң сарааттаар агрегат үрелгенин чугаалаарыыска, алыс механизатор чораан болгаш, дарга ол машинаның үрелген черин көрүп, дилеп эгеледи. Ша-даа четпейн, үрелген черни тыпкаш, кыла каапты. Үрелген механизм кылдынган, агрегат кара кежээге чедир ажылдаан. Тараачын П.Г.Сасин безин кайгап, бистиң кылып чадап каан чүүлүвүстү дарга кылып каар, магалыын деп өөрүп турду.

Шынап-ла, көдээ ажыл-агыйны ол хире ханы бил-бир кижилер турда, тараа-быдаа-даа көвүдээр, чер ажыл-агыйы сайзыраар дээрзинге бүзүрээр мен.

Алдың-оол МААДЫ.

Дерзиг-Аксы суур.

Мал оолдаашкыны-2002

БАЙДАЛДЫ БАРЫП КӨӨРГӨ...

Май төңчүзүндө Мөңгүн-Тайга, апрельдин баштайгы декадазында Бай-Тайга малчыннарынга чедип, оларның амьдырал-чуртталгазы-биле көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыдының оралакчызы С.М.ОЮН танышкан.

— Агаар-бойдустун кадыг-дошкун байдалдарында дагыг кожууннар мал бажын өстүрүп турар. Тыва Республика орденниң эдилекчизи Эрес-оол Иргит — «Мөген-Бүрен» күрүне каттышкан бүдүрүлгениң хойжузу. Мен чоруп турар үеде сурагылыг

малчынның Мугур-Шегетейде кыштаанда 210 чаш хураганны чарашынын көрдүм. Шала улуглары оюн эреп, дешкилежип турар. Аныяк хойжу Орлан-оол Доржу база ол ажыл-агыйның коданын хүлээп алган. Төрүүр хою 320, ооң чартыы оолдашкан. «Мөген-Бүрен», «Малчын» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгелери малчыннарның аш-чем-биле хандырылганын үзүктелдир-бейн турар. Деткимче-дуза доктаамал-даа болза, частың соок-кавыскызы барык кыш олчаан.

Бай-Тайганың «Бай-Тал» көдээ ажыл-агый каттыжкышкынының

төрүүр сарлык коданын хүлээп алган алышкылар Аңчы-оол, Айдың-оол Хертектерде малдың чаш төлү онча-менди — деп, Сергей Оюн демдегледди.

«Кызыл-Даг» көдээ ажыл-агый каттыжкышкынының, ук девискээрде хууда мал ээлериң мал оолдаашкыны чүгээр чоруп турар. Мал бажы күрүне дотациязында. Ынчангаш мал ээлери малының чизе-данзызын ажык тургузуп эгелээн. Деткимче-дуза малчынга идиг беришкнн болу бергенин сайыгтың оралакчызы онзалап чугаалады.

Аралчор ОКСУР.

СУГГАТТЫ ӨЙ-ШААНДА

Кургаг черлерни суггарып, тулаалыг черлерни кургадып, оон-даа өске хемчеглерни ап тургаш, тарылга черлерин экижидери — күш-ажылчы кижилерниң херээ.

«Тывамелиоводхоз» департаментиниң ажыл-агый хуваалдазы эрткен чылдарда ышкаш, суггатты өй-шаанда бээр сорулга-биле республикага суггарылга системазының техниктиг деннелин чогуур байдалга тудар болгаш ооң камгалалынче угланган. Ол ажылдарны чорудары-биле департаментте бо чылын 5,5 млн. рубльди федералдыг бюджеттен үндүрген. Ол акша-хөрөңгиниң чарыгдалыга хамаарыштыр тайылбырдан бээрин «Тывамелиоводхоз» департаментиниң начальниги Нина Николаевна МӨҢГЕДЕН дилээн мен. Ам аңаа сөс.

—Бо түң эрткен чылдың деннелинге бодаарга, 25-30 хуу эвээш болуп турар. Ындыг болганда, ол бирги ээлчегде, улуг хемчээлди суггарылга системаларының белеткелинче чарыгдаттынар апаар, а ыңдыг системалар бисте 13, ооң ниити шөлү 17 муң га.

А бичии хемчээлди суггарылга системаларыга хамаарыштыр республиканың суг ажыл-агый организациязының үстүндө чугаалаан хөрөңгиден немей кожууннарның боттарының база көдээ ажыл-агый продукция бүдүрүкчүлериниң үндүрген акшазындан дузаны чедирер. Ол кандыгыл дээрге, бир-ле дугаарында, чер үндүрүү. 2002 чылда эрткен чылгызындан кожууннарга 15 хуу хөй болган, 1 га дээш үндүрүт барык 2 катап өскөн.

— Суггатты чорударының сөөлгү хуусаазы кажаныл?

Кайы-кайы черлерде улуг хемчээлди системалар барыл, Нина Николаевна?

—Эң узун хуусаа май 15-ке чедер.Ынчап кээрге, суг дамчыдар объектилер хувааттынган, тус-тус чедер черлеринде чедиртинген. Чижээ, Барлыктың суггарылга системазы суг бээриниң хуусаазы апрель 25, а ниити суггарар шөлдүң хемчээли 4,9 муң га. Ол ышкаш Балгазынның (май 15), Кызылдың (май 15), Кара-Хаактың (май 10), Шанганның (май 5) дээш шупту 13 суггарылга системаларының хуусаазын айыткаш, суггарар шөлүнүң хемчээлин тодарып каан.

Барыын кожууннар часкы хову ажылынче улуг көдүр-лүүшкүн-биле кирген. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Чаа-Хөл кожууннар шөлдериң суггарылгазын ай эгезинде-ле эгелей берген.

Бистиң корр.

АЙГА, ХҮНГЕ ДӨМЕЙЛЭЭР МЕН

Хүндүлүг «Шын» солунун редакциясы!

Бо чылын 55 харлаар авамга силерниң солунунарга байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер. Авам **Марта Чүлдүмовна Бай-Кара** – 3 оолдуң, 3 кыстың эңерелдиг авазы база хөй санныг уйнуктарының кырган-авазы. 35 чылдарның иштинде улус өөредилгезиниң шугумунга башкылап, пионерлер клубунга директорлап, методистеп, уруглар садынга эргелекчилеп, дыка хөй ажылдарга үрө-түнелдиг ажылдап келген. Ам кожуунуң өөредилге килдизинде методист. Оолдар, уругларын боду ышкы башкы эртеминге өөредип каан. Эң бичи дунмам Олимпийжи курлавырлар училищезин күш-культура тренери кылдыр доозар.

Билип кээримге-ле, бистиң ававыс өшкү, хөй, инеэн азыраышаан, чай чок ажылдап-ла турар. Ынчангаш:

Олут орбас, чыдын чытпас авайымны

Чайынналган айга, хүнге дөмейлээр мен.

Биробиджан хоорайның кызыгаар шериниң солдады, оглу Аңчы БАЙ-КАРА.

КАЙДА СЕН, ОРЛАН?

«Экии, Орлан.

Ам бо хүн, шакта сээр кайда турарыңны билбес болгаш, сени дилеп тып алыр дээр, шак бо чагааны солун дамчыштыр бижип олур мен. Сенден чарлып чорупкандан бээр 1 чыл 9 ай болуп тур. Шак бо үениң иштинде, чүге-ле ийик, сени уттуп шыдавадым. Сен мени сактып чор ирги сен бе? Тываның орланнары кайы Орлан ирги деп бодап, бажы ышпазын дээр, эрткен үевисти сагындырып бижидим, эжим.

Кызыл хоорай. Суурдан келгеш, эмчиге чыдып алдым. Хоорай адаанда карак эмнелгези. Соңга караанга чалгаа чазып, эрткен-дүшкен улус кайгап олурган мен. Кадык камгалал яамызынга дунман Артыш ажылдап турган. Сен дунманга келгеш, мээр-биле чайгаар-ла чугаалажып эгелээр сен. Мен база чалгаар орган кижичугааже күзелдиим-биле киржип, эртен чедип келир мен дээринге бүзүревейн турзумза-даа, Артас дунман-биле чедип келдин. Меңээ прятник сунуп турганың сеткилимге эргим кылдыр артып калган. Ол олчаан эмчиге кээр эгелээр сен. Июнь 7. Мен караамга улуг кезишкын эртер болган мен, сенээ ону дыка чугаалаксаан мен. Сен келбедин. Июнь 8. Эртеңги шакта кезишкын болган. Кежээ-ликтей, 7 шакта сен чедип келдин, мен сени дыка көркүсээр мен, ынчалза-даа ол болдунмаан. Сен ол үеде хлеб заводунга ажылдап турган сен. Эмчиге чыткан үелерим сээр-биле ынчалдыр эрткен.

Эмчиден үнгеш, суурумче чана берген мен, олчаан душаан бис.

2001 чылдың март 3. Ол хүн мен 20 харлап турдум. Сени тып алыр дээр, хоорайга келгеш, Артыш, Артас дунмаларыңның бажыңга чеде бердим. Олар шериг чорупкан болду. Сени айтырарымга, ажылдап турар дээр адрес берип кагды. Ол адрес аайы-биле чеде бергеш база сени тыппайн бардым. Сени тыппайн чана бергеш, балконга чагган хар-биле караам чажын чарыштырып, 20 харлааным эрттирдим. Оода-ла ынчан эмчиге кады тырттырган чуруувус меңээ турган болза, чок, ол чуруктар сенде боор, Орлан. «Келиниңер-дир» — дээр угбаңга таныштырып турдун чоп, Орлан, а Чодураашканы сактыр-дыр сен бе? Сени честей дээр кедергей часыр ийик чоп?!

Оон бээр хөй үе эрте берген. Сен ам өг-бүлелиг чадавас сен. Ынчалза-даа мени манатпайн, алган эштиг, ажы-төлдүг апарганың меңээ чугаалап көр. Хензиг-даа бол, кыдыраашта бижээр чагаан амга дээр шыгжап, катап-катап номчуп чор мен. База катап дужуп келир болзувуса, мен сенээ кайы хире бердингенимни, сеткилимде шыгжап чоруур ынакшылымны төөгүп бээр мен. Чагаан манап артым, Орлан. Адресим редакцияда.

Ооржак Орланга Орланмайдан (адымны өскертп кагдым).

ХАРААДАНЧЫГ-ДЫР

Кайы-даа үеде ажыл чокта, эртем чокта амьдыраары берге деп чугаалажып чораан болгай бис. Үе аайы-биле негелделер өскерилген, ынчалза-даа эртем-билигилг улус кандыг-даа үеде херек болгаш ажылгыры база билии-биле амьдыралдың бергелеринге торулбайн, өскелерден эки чурттап чоруй баар. Мен маңа мьндыг бодалым илередикседим. Ада-иезинин, чоок кижилериниң, башкыларының чоргааралы, идегели чораан эртем-билигилг кижилер эки ажылдап чорааш, өске орукту шилип, азы өскээр чугаалаарга, ажы-төлу, ажылын арага орнай бээринге хомудаар кижичи-дир мен. Хайыраан чедип алган эртемин... Та чеже кижини будап чоруур арагалаашкын ыйнаан бо?! Чеже-чеже эртем-билигилг ажылдакчылар араганы четтиргеш, күрүнеге киирер уjurлуг үлүүн киирбейн чоруур чүве. Харааданчыг-дыр.

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.

ШЕРИГ ШОЛАМ — “КОНСТРУКТОР”

Чазак Даргазынга сонгулдалар бүдүүзүнүн нарын чорудуларын караам-биле көрдүм. Сонгукчуларның үнүнүн хөй кезин Шериг-оол Ооржактын программасы чаалап алды. Бүгү программаларга капсырылга-даа болгай, чер, мал ажылын чогумчалыг болдуарынче угланган угаадыгларым бижип ор мен.

Ук санал-оналдар хөөредиг, артык шуугаазын эвес. Ынчалза-даа хөөрээр, шуугаар туруш менде чок. 1931 чылда төртүндүм. Эртем-билим инженер — чер тургузукчузу. Езу-чаңчылым, аажы-чаңым тараачын,

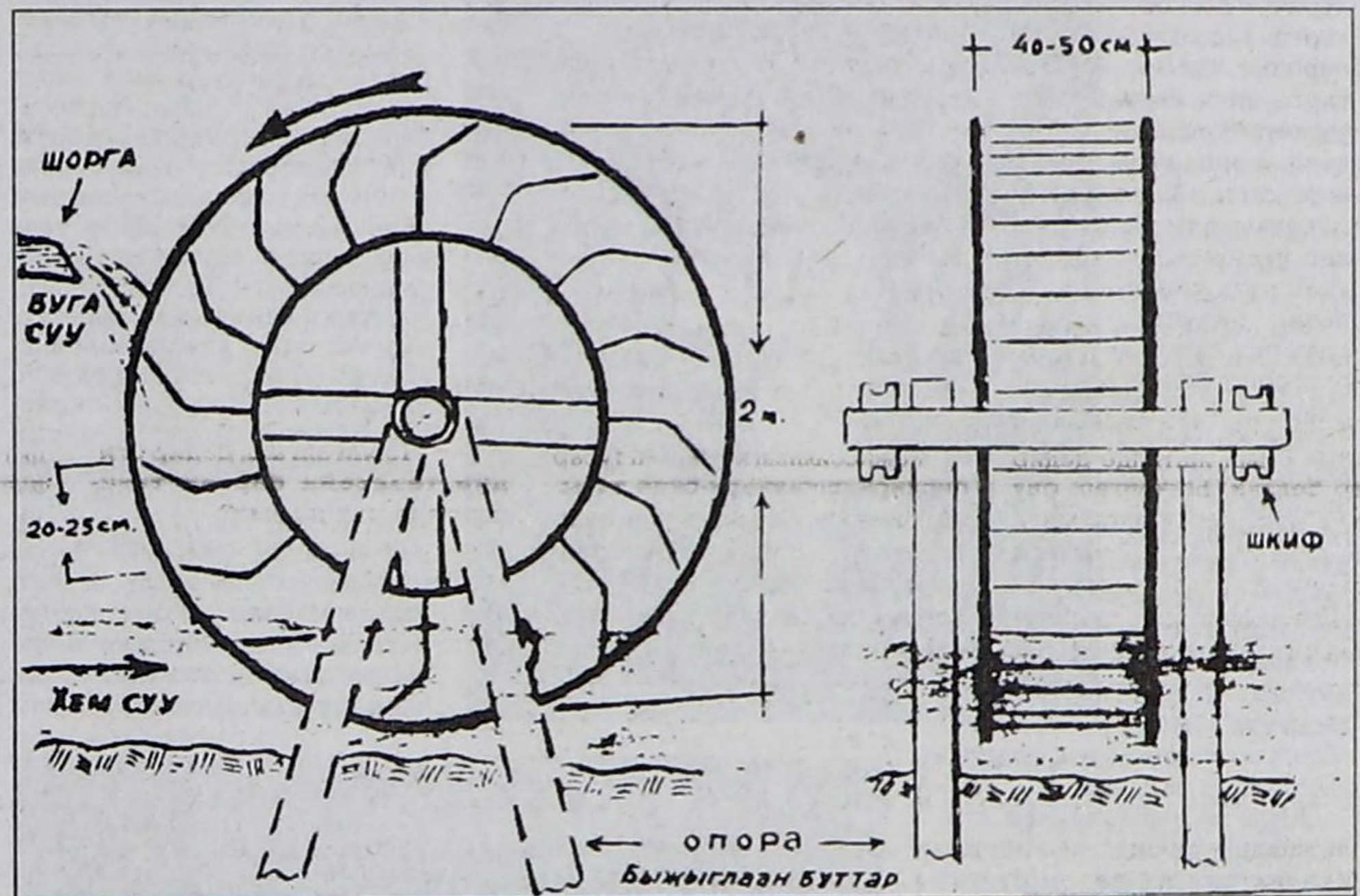
хонаш-турлагларны тудуп хөгжүдери. Мал, чер ажылын ажылчын шары, аът күжү-биле чорударын сүмелеп тур мен. Кулунундан, бызаазындан малды күш-ажылга өөредип болур. «Аът болуру кулунундан» деп, чалгынын сөстөр муң чыл мурнунда-ла тывылган боор.

Кижичи болгаш мал күжүн машина-техника үндүр кызыпкан. Ол дээрге хөлүн эрттир «бурунгаарлаашкын». Өй-хем-чээлдиг шилип алышкын биске бөгүнде херек. Аар өртектиг кывар-чаар материалдар, артык кезектер дээр чүткүүрүнүн

биле ажыглап турар. Тус черниң биче электризи хүндүскү шактарда пилораманы ажылдадыр, кежээ, эртеңги шактарда курорт дыштаныкчыларыңга бараан болур. Биче гидростанциялар дагы Тывага онза уjur-дузалыг. Оң келир үези хөлчөк улуг.

1951 чылда шеригте турдум. Шериг кезектин чунар-бажыңы бар. Дайынчылар чунарда, сугну хуун-биле дажыыр турган. Ол ажылды бир салбыр күүседир. Салбыр он кижиден тургустунар. Ынчан мен дугуй-биле суг аксырының аргазын тайыл-бырлап берген мен. Схеманы

СУГГА ШИМЧЭЭР ДУГУЙНУҢ СХЕМАЗЫ

малчын көрүшкө хевирлеттинип тургустунган. Сарыг шажынын философиязындан алган езу-чаңчылар кижини, долгандыр хүрээледди ээ езу-биле көөрүңге үе-төөгүдөн бээр уjur-дузалыг. Ол езугаар алырга, черге хамаарылга барык ыдыкшыл, ынчангаш мал тыва кижини чөмгөрер, хөлкерер, хөй-адын көдүрер.

Үен-даян чоруктар, карак ажиттаар байдалдар шаанда колдуунда турбаан. Мал оорунга удур ынчангы демисел — амгы бистерге езулуг өөредиг. Төрөл бөлүк, аалдар, арбан-суму оор кижиниң үүлгедиглеринге, чидириг-каражага, багай аталдарга таваржыр: оорну тударыңга үнген чарыгдалдарны дужуметтер аар үндүрүг онаап тургаш, хавырып алыр. Ол дээрге кадыг-дошкун, ынчалза-даа эң шын шийтпир. Ол дээрге чаңгызы хөйү, хөйү чаңгызы дээр материалдыг, моральдыг харысалга. Чурттакчы чону дээр эвээр-даа болза, Тыва Республиканың өрөгө бүрүзү бодун боду хандырып турган. Эрткен төөгүстүң угаадыгларыңга даяныр болза, амгы хостуг болгаш шөлзөн шаг-үе кижичи бүрүзүңге таарымчалыг байдалдарны тургускан. Кол бир күш — мал бажын өстүрери, тус черге тааржыр

орнунга, эр бызааны хунан-денениңге чедир чүк чүдүреринге өөредип алыр болза, ажыктыг, көөрге-даа, чараш-чагай.

Ийи дугаар угаадыг. Сугга шимчээр дугуйнун схемазын сонуургап чурудум. Ол чурукту көрүңер даан. Оң өззөн, эшкиштерин быжыглап, чер сугтарарыңга-даа ажыглап болур. Бир эвес кичээңгей-биле көре бээр болза, дугуй ажылгалы хөй талалыг. Арбай, кызыл-тас дээрбедээр дээрбе кылып алыр болза, далганың болур сен. Сугга шимчээр дугуйнун күжүн электриже шилчиткеш, чырыын, өске-даа талаларын ажыглаар. Хөм, алгы-даа эттээр-ле.

1941-1951 чылдарда Элегес аксында эрги көвүрүгнүн адаанга диаметри 3-4 метр хире ыяш дугуйну эрик баарыңга хөм суунун кырыңга быжыглал тургузуп каан. Дугуйнун бир талакы кыдыын долгандыр 30 хире демир-хууну быжыглаан. Хууннар суу эрик кырында буга-сумунун иштинче төктүп бадар. Шак ол арга-биле чурттакчылар огородун сугтарар. Суур адааның тараа шөлүн база ыяш дугуйдан келген суг-биле сугтарар турган.

«Үш-Белдир» курорт электри, чырык күжүн база ындыг арга-

чурааш, ажыглаар механизм-нерни хол-биле кылдым.

Чогаадыкчы ажыл халас барбаан. Бир неделя иштинин хостуг дыштанылганың менээ тывыскан. Чеди хонук үргүлчүлзөн «увольнение» сагъжымда артып калган. Чер-чуртче шөлзө шаңнал алыры нарын турган боор. Чүге дээрге ук шаңналга орукка чоруур хүннер хөмчээли шөлзөңн он хонуундан безин узай бээр болгай.

Суг күжү-биле шимчээр дугуйну ажыглакчы дег донмас сугларлыг даг-даш черлер республика девискээринде хөй. Чижээ, Барыя-Хөмчик кожуунун Шыдак, Баян-Кол, Хөндөлөн, Час-Адырның кара суглары.

Чер ажылыңга ажыглаар болза, тускай уксаалыг малдар бар болду ийин. 1960 чылдарда «Иваново» уксаалыг эң шыраак аътты киножурналдан көрдүм. Кожуп каан ийи терге ишти 7 тонна аар чүктү күчүтен ол уксаа сөөртүп чорду! «Иваново» уксааның богбаларын тып садып алыр болза, тараажы кижичи амыраар уjurлуг. Хөөкүй аът бензин, масло дээр эвес, чер ажылыңга ол езулуг солуттунмас. Ажылчын аътка ээ-хайыра, дериг-херексел негеттинер. Ол-ла-дыр.

Бады ООРЖАК.

ЫРЛАКСАНЧЫГ ЧАЛЫЫ НАЗЫН

БИСТЕ МЫНДЫГ, А СИЛЕРДЕ?

ЭЛЭЭДИЛЕР – ДААРТАГЫ АНЫЯКТАР

Бо чаа ХХІ чүс чылдың аныяк кижизи кандыг болурул? Ооң амгы үеде амьдырал-чуртталгазы база келир үеже көрүжү, күзел-соруу кандыгыл? Шак мындыг айтырылгар ада-ие болгаш башкыларның, ниитилелдин мурнунда салдынып турар. Олар бо рынок үезиниң аар-берге силгишкенинге алыспайн, эки амьдыралче бьжыг тура-сорукуг бурунгаарлаар ужурлуг.

Бистиң № 1 профессионал училищениң сургуулдарының ниити чуртталга бажыңында канчаар чурттап, хостуг үелери-висти канчаар эрттирип турары-вистың дугайында маңаа, каксы-даа бол, таныштырып көрейин.

Бо ниити чуртталга бажыңында 140 уруглар, 60 оолдар бөлүктөр аайы-биле тус-тус секцияларда чурттап турарлар. Олар өөредилгеден дашкаар кижизидилге ажылдарына идепкейлиг киржиңи, хостуг үелерин хөглүг эрттирип турарлар. Чижээ, өөредилге чылының эгезинде «Экии, бирги-курсчу» деп боттарың таныштырар кезээни эрттиргеннер. Аңаа улуг курсчулар солун концертти көргүскен. «Алло, талантыларны дилеп тур бис» деп уран чүүл көрүлдесин бөлүктөр аразына эрттиргени солун болган. Аңаа 19, 24, 43, 21 дугаар бөлүктөриңиң уруглары онза шылгараан. Ылаңгыя Надя Ооржак, Шончалай Хойтпак-оол, Аржаана Будаакай, Тайгана Долаан, Долаана Куулар, Артыш Монгуш, Амир Монгуш оларның талантызын көрүкчүлөр магадаан.

Ылап-ла башкыларның эгелээшкени-биле кандыг-бир эки чүүлдү кылып чоруктан уштунары-биле уругларның ботидекейин, тывыңгырын сайзырадыр сорулга-биле суббота санында бөлүктөр хуваажып алгаш, аңгы-аңгы солун тематиктиг кезээлери эрттирип турарлар. Чижээ, «Эрниң эреси», «Хамнаарак», «Мисс общежитие» деп темалыг кезээлери бөлүктөр боттары эрттирилгезин.

Улуг курстар сургуулдары Чаа чылдың карнавалын солун эрттирген. Шагаа байырлалында секциялар бүрүзү тыва оюннары үлежиңи алгаш, солун организастан. Ону база-ла өөреникчилер бот-башкарлып эрттирген.

Общежитиеңиң президентизи Артур Хатпаалык вторник санында-ла сайттары-биле хурал эрттирип, неделяның планын тургузуп алырлар. Ол хуралга чурум үрепкен өөреникчилерни база сайгарып турарлар.

Мен оолдар аразына «2002 чылдың сайыды» деп конкурсту эрттирдим. Бо конкуртка Амир Монгуш, Артыш Монгуш, Петя Горшков олар шылгарааннар. Спортчу маргылдаалар база удаа-дараа эртип турар. Баскетбол, волейбол маргылдааларына уруглардан 24 дугаар бөлүк бирги черни, а оолдардан 5 дугаар бөлүктүң оолдары алган. Спортчу маргылдааларга: хостуг үрешке Меңги Монгуш, шыдыраага ниити чуртталга бажыңының чемпиону Алеша Хомушку, бокска чемпион Алик Кара-

хулээлгези кылдыр көрүп, уруглар-даа, оолдар-даа боттары-ла ажылды тудуп, кылып чаңчыга бергеннер. Ниити чуртталга бажыңының ишти арыг-силиг, корум-чурумнуг турары чаңчыл апарган. Чурттап турар черивисте байдалды кыскасы-биле чугаалаарга мындыг-дыр.

Ам ниити аныяктар ортузунда байдалга бичи доктааксап тур мен. Бо үениң аныяктарының аразында корум-чурум, шынап-ла, дыка-ла нарын байдалда. Кайда-даа ажылдавайн, өөрөнмейн турар оолдар, уруглар ниити чуртталга бажыңына бо-ла келгилээр-дир. Оларның мында чурттап турар оолдар, уругларга кайы хире салдарлы билдингир болгай. Аныяктар-биле ажыл чорудар яамы ындыг кижилер-биле ажылды күштелдирер болза деп бодаар-дыр мен. Моон мурнунда комсомол комитеттери турганы ышкаш, ам база кандыг-бир бөлүктен организа-таза кандыгыл? Бистиң бо ниити чуртталга бажыңында өөренип, чурттап турар уругларның ада-иелери келир чаа өөредилге чылында төрелдер комитетинден тургузуп, уругларыңарның канчаар чурттап, өөренип турарыңче сагыш салып, башкылар-биле демниг болур болзувусса, кончуг-ла эки боор ийик. Черле ынчаш шупту ада-иелер, башкылар, хөй-ниити организация черлери аныяктар ортузунда корум-чурумну экижидери-биле моон мурнунда чылдарда турганы

Донгак олар бистиң чоргааралы-висты. Хостуг үевисте эрттирип турар оюн-тоглаа, кезээлери-вистен аңгыда, ниити чуртталга бажыңы-вистың иштинде шыңгы чурумну тудуп турар бис. Секциялар бүрүзү арыг-силиг турары-биле хуннүң-не ээлчежиңи дежурныйлап, ону шыңгызы-биле хынап турар. Ынчангаш ону кижизидирер бис.

дег, демниг ажылдап, хөделир болзувусса, ынчан боттары-висте-даа, ажы-төлүвүске-даа амьдырап-чурттаары чиик, эки болур ийик. Ынчангаш бүгү-ле ада-иелерни, аныяктар-биле ажыл чорудар органнары база башкыларны демнежиңи ажылдаарыңче дилеп, кыйгырып тур мен.

Сая ДОЛМАЖАП.

Кызыл хоорай.

Өвүр кожууннуг чагыргазында назы четпестер-биле ажылдаар комиссия «Элээдиже ээ көрүн» деп кожуун программаның езугаар ажылдап турар. Программада кожууннуг албан черлери, килдистер, фондулар, суму чагыргалары, шеригжиткен кезектер хаара туттунган.

Хандагайтыга бүзүрел телефоннары-биле психологтар ажылдаан түңнелинде, школа назылыг оолдар, уруглар оларны дүвүредип турар айтырылгарын чугаалап, муңгарал-хомудалын илередип, сүме айтырар болган. Бо дээрже ада-иези уругларының сонургалдарын херекке албас, клазында башкылары ажык чугааларны, өске-даа ажылдарны чедир чорутпайн турарының херечизи. Ажыл-агыг чок, арагалар, ажы-төлүнче аагын, кылың чазар ада-иелерни чок деп болбас. Чаш төлде чүү боор, ол чокка-ла «берге – элээди үезинде» муңчулуп чоруур уруг чүнү-даа кылып болур. Чүглелу кижилерниң кичээңге чогундан (ада-иези, башкылары, хөй-ниити) элээди уругларга каржы-хажагай чорундан эрткен чылын үш уруг бодунуң амы-тыныңа четтинген. Чагырганың комиссия кезигүннери школаларга, чон хуралдарына бо дүвүренчиг байдалды тайылбырлап, класс башкызы бүрүзү ада-иелерге Каттышкан Нациялар Организациязының «Уругларның эргезиниң дугайында керээни» таныштырарын дааскан.

Ажы-төлүнүң кижизидилгезинче сагыш салбас 6 ада-иени акшага торгаан, 1 ада, 2 иени уругларның чайгы лагеринге албадап ажылдаткан. Торгаалын төлөвезин 3 иеге хамаарыштыр административтиг хемчегни комиссия белеткеп турар.

18 хар четкен оолдар шериг албаныңдан ойталаар таварылгалар — кожууннуг база бир чидиг айтырылгарының бирээзи. Шериг комиссариатының база чамдык суму чагыргаларының, удуртукчу башкыларның ажылын багай деп болбас. Ындыг-даа бол, чүглелу бистиң кожуунда эвес, а бүдүн Тывада бот иелерниң саны көвүдөп турары — база бир улуг чылдагаан. Чаңгыс иези азырап турар чаш оолду уруглар садыңга херээжен коллектив өстүргөш, улаштыр школага херээжен башкылар доостуруп турар. Оолдарга хамаарыштыр эр кижизидилге, эр кижиниң бьжыг холу, эрзиг өөредиг кончуг ховартаан. Шак мындыг байдалга өскен оолдар канчап шеригже барыксаар боор.

Чүнү кылза экил? Участок шагдаалары, шериг комиссариаты, иштики херектер ажылдакчылары, суд, прокуратура,

шеригжиткен кезектер (өрт чери, каайлы чери) өске-даа эр кижилер ажылдап турар коллективтер школа-биле харылзааны тудар. Класстарны хайгааралга ап, оолдарга тускай бөлгүмнерни ажыдары чугула. Школаның дирекция чери оолдарны эвилеп-дээри-биле эр башкыларны деткиир база чер-черлерде ажытынып турар адалар клубтары эр мөзү-шынарга элээдилерни өөредип хаара тудар. Бо таварылгада оолдарны чүглелу шеригте белеткээринде эвес, а эр кижиниң эр сүлдезин, эр чоруун, хөй-адын көдүрер сорулгалыг улуг ажыл.

Кожууннуг назы четпестер аразына социологтук шинчилел ажылын чорутканы ажыктыг болган. Мөзү-шынар талазы-биле «Кым ышкаш болуксаар сен?» деп айтырыгга 58 хуузу – Сергей Шойгу, Президент Ооржак, Аяс Монгушту онзагайлаан. 12 хуузу – ачам азы акым ышкаш деп харылааны өөрүнчүг.

Өвүр школаларының доозукчу класстарына «Национал миннишкин, национал чоргаарал» дугайында ажык чугааларны чоруткан. Түңнелин сайгарып көөрге, алдарлыг хөмейжилерге, сурагыл мөгелерге элээди уруглары-висты чоргаарланып чорууру илерезин. А чамдык кижилерниң арагага сундулуунга, чалгаа, өөренир хөңү чогунга база човап, ыядып чоруур болганнар.

Бо бүгүнү сайгарып көөрге, амгы үениң элээдилери кедизинде төлептиг кижилер болур дээрзинге идегел бар. Чүглелу оларны-биле кара чажыңдан тура, ылаңгыя назы-четпес элээди үезинде, чогумчалыг ажылды чорудары чугула. «Аныяңдан адың камна» деп тыва улустун үлегер домаан элээди уругларга хамаарыштыр улуг кижиниң тайылбырлап бээри негеттинип турар.

2002 чылда кожууннуг элээдилериниң аразына «Элээдинин эки херээ» деп мөөрей чарлаттылган. Бо мөөрейге эки өөредилге, бьжыг сагылга-чурумдан өске, өскүс думаларын азыражып турар, аарыг-аржык ада-иезин, кырганнары аржаап-карактап турар уруглар, оолдарны база онзагайлап көөр. Дыштанылгаларда мал-маган кадарып, холдан кылган чүүлдерин садып-саарып, аал-оранының амьдыралын туда бергени дээрже-ле, элээди кижиниң база эки талазы-дыр. Кожууннуг алды школаныңдан уругларны шилиир, орта тиелекчи болганнары «Океан» лагеринче, кожууннуг уруглар лагеринче халас дыштандырап путевкаларны бээр.

Вилена ООРЖАК,
кожуун чагыргазының назы четпестер-биле ажылдаар комиссияның даргазы.

Экии, хундүлүг редакция!

Бистиң бо чагаа-висты солуннарга парлап берип көрүңерем. Бистер Кавказта шериг хүлээлгезини эрттирип турар тыва оолдар бис. Мында 17 кижизидир бис. Бистиң амгы үеде хүлээлгезин болза, Чечен республикада блок постулар кадарып, аңгы-аңгы булуңнары хынап чоруп турар бис. Чогум айылыңды таварылгаларга база таварышкан бис. Очхой-Мартанда суур кыдыында лагеривист бар, декабрь 5-те дарый хемчег алыр бөлүк орук хынаар дээш чорупкан, оларның аразына Бай-

БИСЧЕ БИЖИҢЕР, ХАРЫЫЛАП БЭЭР БИС

Тайга оглу Мирлан Сулейманов эживис база чоруткан. Чартык шак-даа четпейн, ол бөлүк фугаска часты берген, дириг арткан кижизидир чок дээрже, бистиң ыг-даажывыс читкен. Дыка-ла коргунчуг бүзүренчиг эвес чорду, кады, төрөөн чуртувустан келгөш, бо үеге чедир чурттап келген эживис чок боорга аан. Ол чораан БМП дээр машиназы кызыл

Шериг

дозу-биле дозулап каан чүве дег, өртен, кара-кызыл өңнүг апарган. Мындыг таварылгаларны эрткен өске-даа тыва оолдар бар. Мында 17 мөгө оолдарның аразында Тываның шупту кожууннарыңдан оолдар бар, хары черде, аравыста эп-найралдыг, бот-боттары-висте дузалажып чор бис. Бисче чагаа бижиксээр улус бар болза, бижичер, ырак черге төрөөн черинден чылыг,

чымчак сөстүг чагаа алырга, кайы хире улуг өөрүшкү дээрзин билир болгай силер.

Бистиң адресивист:

Республика Северная Осетия
г.Владикавказ-12
в/ч 29483 2 МСБ 5 МСР.

1 взвод: Шораан Салчак, Алаш Ондар, Куулар Шаңнал.
2 взвод: (Сулейманов Мирлан), Болат Долаан.

Часпас адыгжылар салбыры: Эдуард Тожулук, Руслан Чооду, Артем Куулар, Аяс Монгуш, Роберт Сартыыл, Юрий Лакпа, Альфред Сагаачы.

ОНУ ҮРЭЭР ЭРГЕНИ КЫМГА-ДАА БЕРБЭЭН

«Россий — моол күрүне кызыгаарының Тес-Хем участогунда кызыгаар камгалалының талазы-биле сумулар чагыргаларының кылып чорудуп турар ажылының дугайында» айтырыгны Тес-Хем кожуун чагыргазының коллегия хуралына чугаалашкан. Кожуун чагыргазының даргазы Б.С.Шыраптың чалааны-биле хуралдың ажылынга ТР-ниң иштиги херектер сайыдының оралакчызы В.К.Кыргыз, республика прокурорунун улуг дузалакчызы О.А.Бузыкаева, «Цаган-Тологой» комендатурасының комендантызының оралакчызы М.И.Рахманкулов, Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының ТР-де эргелелиниң төлээзи А.С.Ондар олар киришкенер.

Кызыгаар камгалалының талазы-биле айтырыгже мурнуку чылдарда улуг кичээнгейни салып, кожуун чагыргазының даргазы Б.С.Шырап «Шын» солунун бирги арнынга болгаш өске-даа парлалга органнарынга чырыдып, Күрүне Думазының депутаты К.А.Бичелдейниң база кызыгаар камгалалының айтырыгына хамаарылгалыг республика чергелиг удуртукчуларның киржилгези-биле кожуун чагыргазының коллегиязынга чугаалажып турган.

Мында бөгүн тургустунган байдал талазы-биле илеткелиди кожуун чагыргазының даргазының дузалакчызы, юрист В.Д.Соян кылган. Кызыгаар камгалалының айтырыгларын кожуун чагыргазының аппаратазының, коллегияның хуралдарына чугаалажып шаг болган. Күрүне кызыгаар камгалаар болгаш кызыгаар чоогунга мал оору-биле демисел чорудар тускай дружинаны 40 кижиге составтып кылдыр 1993 чылда тургускаш, ажылдадып турган. Ол үеде кызыгаар кежилдир оदारлаткан малды, ооргалыскан мал-маганны кайы-даа тала дедир эгидип берип турган. Эрзин, Тес-Хем кожууннар аразының кызыгаарында мал оору-биле демисел чорудар

тускай салбыр турган, ону кошкак ажылдаан дээш дүжүргөн.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле хуралдың киржилгези саналынга мынчаар демделгези:

М.ДАНДАР, ИХК-ның ажылдакчызы: — Кызыгаар кежилдир мал оору ам-даа бар. Ооргалыскан мал-маганны дилеп тыварына моол талага практиктиг дузаны көргүзүп келдивис, а бистерге уткуштур Моолдун кызыгаар шерии деткимче бербейн турары шын.

Д.НАТСАК, кожуун чагыргазының килдис эргелекчизи: — Кызыгаар чоогунга чурттаарын хоойлу езугаар хорувайн турар, ынчалзажок аңаа чурттаары амыр эвес, ынды таладан келгеш оорланып, мал-маганны хунаап аппаар таварылгалар мурнуку чылдарда каш-даа катап болгулаан. Ооң кол чылдагааны — моол хамаатылар кызыгаар чоогунда чурттап турарлар, а тыва хамаатылар ол хире чоокшулаар эргези чок. Ынды болганда, моолдар билдинмес арга-биле Тываның кызыгаарына ханылап кирип турары каракка илдең. Бо дээрге бөдүүн эвес, чүгле Россия биле Моолдун күрүне деңгелинге чугаалажып шийтпирлээр айтырыгы дээрзин билеп тур бис.

В.КЫРГЫС, иштиги херектер сайыдының оралакчызы: — Кызыгаар чурумун күштелдирер талазы-биле аңаа хамаарышкан албан черлери чаңгыс демниг ажылдаары негеттинип келген. Мал оорунун талазы-биле хамаатылардан кирген билдиришиктерини шагдаа чери, кызыгааржылар аразында окташпайн, үе-шаанда шийтпирлеп бээри эргежок чугула.

А.ОНДАР, күрүнең айыыл чок албанының төлээзи: — Кызыгаар камгалалында деткимче болуп Тывада Моолдун консул чери, «Хандагайты», «Цаган-Тологой» каайлы черлери ажылдап эгелээнер.

Кызыгаарда кылып ужурлуг чүүлдер хөй-дүр. Ак-Чыраа — Эрзин аразының күрүне кызыгаары ажык байдалда, шөйгөн сывырындактар, кадаан чагылардаа чок. Күрүне кызыгаарын колдуунда бистиң чуртувустун хамаатылары үрөп турарлар, моол таладан эвээш. Кызыгаар чурумунун дугайында чон ортузунга тайылбыр ажылын тус чер чагыргалары доктаамал чорудары эргежок чугула-дур. Ону амыдырал негеп келген.

О.БУЗЫКАЕВА, репрокурорунун улуг дузалакчызы: — Кызыгаар чурумун үрзэн 6 херэеженерге херек оттурган. Тес-Хем участогунга бир кижиге өлүр боолаткан, бир херэежен кижиге балыглаткан. Кызыгаар чурумунун дугайында тайылбыр ажылын чон ортузунга тус чер чагыргалары доктаамал чорудар. Хостуг экономиктиг садыглажылга зоназын тургузуп, Шара-Суурга каайлы черин ажыдып ажылдадырының айтырыгын ТР-ниң Чазаның деңгелинге дарый тургузарын сүмеледим.

В.СОЯН, юрист: — Сагынды-

рыг чокка боо ажылгаарының дугайында Забайкальениң кызыгаар шериг округунун командылакчызы генерал Мансур Валиевтиң дужалы кызыгаар камгалалынга эки салдар чедирбейн, чурттакчы чон-биле кызыгааржыларның аразына бот-боттарына бүзүрелди чидиреринге, кызыгаарга байдалды улам дүшкүрлүг байдалга чедирип болур.

Кожуун чагыргазының даргазы Б.С.Шырап хуралдың ажылын түңнөп тура, кызыгаар камгалалының айтырыгынче кожуун чагыргазы доктаамал кичээнгейни салып келгенин айтып, кызыгаарга кижилерин амы-тынныга чедер таварылгалар ховар эвес апарганын демделгези. Ооң чылдагаанын эчизинге чедир сайгарбайн, илеретпейн турарына хомудалын чугаалаан.

Бир талазында, кызыгаар камгалалының талазы-биле сумулар чагыргалары кошкак ажылдап, чурттакчы чон ортузунга кызыгаар чурумунун дугайында тайылбыр ажылын чедир чорутпайн, кызыгаар демдектерин тургуспайн турар. Ийи талазында, кызыгааржылар боттарының дорт хүлээлгелерин ак сеткилдиг күүсетпейн турарының дугайында кожуун чагыргазының даргазы тодаргай факт, чижектерге даянып тургаш, чугаалаан. Шара-Нур хөлче тыва хамаатыларны чоокшулатпас, а моол хамаатылар хөлде хостуг чоруп турарлар.

Кызыгаар чурумунун дугайында айтырыгны Ак-Эрик, О-Шынаа суурларга чоокта чаа болган чон хуралдарына чугаалажып, сайгарып келген. Ол хуралдарга кызыгаар камгалалының талазы-биле чагырга черлериниң кончуг кошкак ажылдап турарын чон айтып,

кызыгаар шериглеринге хомудалдарын илереткен. Кызыгаардан 20 ажыг километри эрткеш, бир кызыгааржыны эдерткен 12 моол хамаатылар аал коданынга келгеш, ийи аьдын күш-биле хунаап аппараттын малчын Светлана Донмит О-Шынаа болган хуралга хомудал чугаалаан. Кызыгааржылар О-Шынаа суурже кирер орук аксында ону дуглаар черни кылып алган, эрткен, дүшкен машина-балгат тургузуп, чорумалдардан таакпы, арага дилээринге өйлежип турарлар. Кеткен хеви хир-чамныг, шеригзиг эвес. Суур иштинге автоинспекция ажылдакчылары ажылдаар ужурлуг эвес бе? А кызыгаар шерии кызыгаарга дүн-хүн чокка хайгылыга турар ужурлуг ыйнаан.

Репрокурорунун улуг дузалакчызы О.Бузыкаеваның кызыгаарда хажыдышышкынар талазы-биле санал-аналында бурууну чүгле чагырга черлеринге чуйу каар хөөнүг болган, а «Тувинская правда» солунда «Репрокуратура дыңнадып тур» деп чүүлдү чаңгыс талалаан, чүгле кызыгааржыларны камгалаан утканы илереткен.

Бистиң күрүневистиң кызыгаары — ыдыктыг, ону үрээр эргени кымга-даа бербээн. Тус чер чагыргалары, кызыгааржылар, шагдаа болгаш күрүнең айыыл чок чорук албанының ажылдакчылары кызыгаар чурумунун дугайында тайылбырны чон ортузунга чорудуп тургаш, бир демниг кады ажылдаарын бөгүнгү амыдырал негеп келген.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган доктаалды коллегия хуралына хүлээп алган.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК, Тес-Хем кожуун.

Каайлы албаны

ЭРГЕ-ХООЙЛУНУ БАЗА КАМГАЛААР

Республиканың каайлы органының ажыл-чорудулгазының угланышкыны чүгле күрүне структуразы болуп, бюджетче каайлы төлевири кириери-биле кызыгаарлаттынмас, эрге-хоойлуну камгалаары ооң база бир кол сорулгазы болуп турар.

Сөөлгү үеде даштыкы чурттар-биле экономиктиг харылзааларны кылып турар хамаатыларның талазындан россия-моол күрүне кызыгаарының корумчурумун үрээр чоруктар элээн көвүдээн. Ынчангаш Тываның каайлы албаны ону болдурбазынче угланган хемчеглерни күштелдирген. Бо чылдың бирги кварталында каайлы албанының оперативтиг-истелге килдизи каайлы дүрүмүн үрээни дээш 72 кем-херекти ажыткан. Эрткен чылдың бо үезинге деңгээрге, 23 херек хөй. Оларга хамаарыштыр 69 муң рубль түңнүг административтиг торгаалды онааган.

Каайлы дүрүмүн хажыдып турарларга аш-чем аймаан, ылангыя бода малдың эьдин ыңай-бээр садып, орнап келген сайгарлыкчылар хамааржыр.

2002 чылдың январь 17-де

россий-моол кызыгаарның 174 дугаар чагызының девискээринге Россия Федерациязының үш хамаатызы Моолдун ат, фамилиязы билдинмес чурттакчызы-биле контрабанданы кылгаш, январь 18-те туттурган. 2000 килограмм бода мал эьдин 25 муң рубль-биле садып алган. Борту үндезилээш, үш кеземче херээн хоойлу органы оттурган.

Россий-моол кызыгаарның 177 чагызының чанынга, Тес-Хем кожуунун О-Шынаа суурнун девискээринге Моолдун ат, фамилиязы билдинмес хамаатызы Россия Федерациязының чурттакчызы-биле бараан солчулгазын 2002 чылдың январь 24-те кылганы илереттинген. Моолдун чурттакчызы 1000 кг бода мал эьдин 400 шил водкага орнаан болган. Моолдун тодараттынмаан хамаатызы бо чылдың

январь 26-да Россия Федерациязының каайлы девискээриниң хыналда черин оюп эрткеш, 1 тонна бода мал эьдин орнап солуур хемчеглерни алган. Кызыгаар үрекчизин тудуп алыры-биле сүрерге, Моолдун девискээринче чаштына берген. Бо факт-барымдааларга хамаарыштыр 2 херекти оттурган.

Бо чылдың февраль 12-де россия-моол кызыгаарның 173 чагызының девискээринге каайлы хыналдазының чаны-биле эртип келген Моолдун хамаатызын туткан. 50 боданы, 2 аьтты сүрүп алган чораан, ооң ниити түнү 35 муң рубль болган. Ооң эртинде олче барган тыва каайлы албанының ажылдакчылары ийи кем-херекти ажыткан.

Тыва каайлы албаны республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчылары-биле бир демниг кады ажылдаарынче кичээнгейни салып келген. 2002 чылдың бирги кварталында чоруткан 46 дилээшкн хемчеглериниң он чедизин эрге-хоойлу камгалаар органнарның ажылдакчылары-биле кады чо-

руткан. Чүгле чаңгыс «Рубеж» деп операцияны чоруткан түнелинде, 15 херекти ажыткан, 27850 рубльдиң барааннарын хавырған.

«Акциз» операцияны Иштиги херектер яамызының экономиктиг кем-херек үүлгедишкн чери-биле демисел чорудар килдизини, республиканың федералдыг үндүрүг полициязының ажылдакчылары болгаш ескелер-биле кады чоруткан. Арага, таакпы аймаа садып турарларның документилерин, садыгсаарылганы канчаар чорудуп келгенин хынаан. Каайлы дүрүмүнүң хажыдышышкынары илереттинмээн.

Тываның каайлы албаны бо чылдың бирги кварталында 3 кеземче херээн оттурган. Ооң ниити түнү 1 млн. 380 муң рубль болуп турар.

Республиканың каайлы органы бодунун мурнунда салдынган сорулгаларны ботандыра дээш, шудургу ажылдап турар.

Наталья МОНГУШ.

Тываның каайлы албанының парлалга секретары.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Удавас база бир өөредилге чылы доостур. Республиканың школаларын доозар оолдар, уруглар дээди өөредилге черлеринге өөренири-биле чурттуң аңгы-аңгы хоорайларына барып, шылгалдаларны тудуп эгелей бээр.

Республиканың каайлы комитеди келир үеде боттарының профессионал кадрларын белкеп эгелей берген. Школаны доозуп турар анык кижилер каайлы органнарның ажылын сонуургаар болза, чуртта чаңгыс каайлы талазы-биле өөредилге чери — Россияның каайлы академиязы оларны манап турар. Школаны дооканнар Тываның каайлы черинден өөредилге черинче чоруткан бижик езугаар чүгле ук өөредилге академиязының Владивосток хоорайда салбырынга өөренир. Каайлы академиязы күрүнең дээди өөредилге чери болганда, аңаа каайлы херээн, бүдүрүлге черинге (каайлы) экономиканы чорударын болгаш юриспруденцияны база өөренир.

Каайлы черинин ажылы эрге-хоойлу органнары-биле холбаалыг болганда, ол өөредилге чери хамааты дээди өөредилге черлеринден ылгалып турар. Ындыг болганда, абитуриентилер күш-культурага база шылгалдалар дужаар. Оон аңгыда психологтор хыналданы база эрткен турар ужурлуг.

Игорь ДАМДАК.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

Бистин ачавыс **Николай Дырышович КУЖУГЕТ** апрель 18-те юбилейин демдеглээр. Ол Бай-Тайга кожуунун Кызыл-Даг суурунда чурттап чоруур. Ачавыс-биле 5 ажы-төлдү өстүрүп кижизиткен. Ачавыстың төрүттүнген хүнү-биле байыр чедирип, каң дег кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерге чүгле экини күзедивис.

Аксың-кежи — ажы-төлүн аразыңга
Ам-даа хей чыл чуртта, ачай!
Чечектер дег ажы-төлүн
Черге чедир мөгөйдивис.

**Өөнүң ишти, уруглары, оолдары,
күдээлери, кенээтери,
уругларың уруглары.**

МЕРГЕЖИЛИН БЕДИДЕРИ-БИЛЕ

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы 2002-2003 чылда Сибирьниң федералдыг округунун агроулетпур комплекзиниң специалисттеринге болгаш ажыл-агый удуртукчуларыңга профессионал мергежилин бедидип алыры-биле база катап белеткел эртери-биле Новосибирскиниң девискээрлер институтунун баазыңга өөредилге чорударын организаптап турар.

ПРОГРАММА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ

менеджмент, социал адырга менеджмент, рынок үезинде АҮК-түн бүдүрүлгелерин болгаш организацияларын эргелеп-башкаарының экономиказы болгаш организаптаашкыны, кризиске удур (арбитраж) эргелеп-башкаар талазы-биле, АҮК-тү кожууннарга эргелеп-башкаарының талазы-биле экономиказы эрге-хоойлу үндезини, төлевир чорудуп шыдавак көдээ ажыл-агый организацияларын болгаш бүдүрүлгелерин катап тургузар болгаш экономиказын сегердир, өнчүнү үнелеп көөр талазы-биле, ветеринар-санитарлыг экспертиза, күрүнениң ветеринар хайгааралы, мал эмчилери болгаш ажыл-агыйларның кол мал эмчилериниң билиг-мергежилин бедидер база эде белеткээр талазы-биле.

Өөредилге төлевирлиг болур болгаш специалистер чагайжыгтыңан нити чуртталга бажыңыңа чурттаар, ооң **ХОНУКТА ТӨЛЕВИРИ 120 РУБЛЬ.**

Айтырыглыг улус дараазында адреске баар: **Московская «2», харылзажыр телефону: 3-41-44.**

АРАГА ИШПЕС КИЖИ

Мөңгүн-Тайга кожуунун Каргы сумузунга Дочун дарган деп кижичурттап чораан. Ол хей ажы-төлдү, кылбас-тутпас чүвези чок, кыраан назынында чүгле чаңгыс катап арага ишкен деп, чугаа бар.

Бир-ле катап өөрү ашактар көгүдүп тургаш, дарганга сүт арагазы ижиртипкен. Эзирээш хөөрөп эгелезе, кады орган эштеринге чүве-даа чугаалат-тырбас, мени дыңнаңар дээр, хөөрөп-шуугап ора: "Мыңдыг эки суксунну чүге-ле ишпейн чоржу ирги мен?" — деп олурган дээр.

Эртенинде ашак сергезин, баш дээрге ийи чарлыр чыгыны аарып, хилинчектенип, улуг аарыг кижиче дөмөй аарааш, барык бир ай болгаш сегезин. Ол ши-биле бүгү назынында арага деп ажыг сугну амзавайн, назынын элээр чурттап эрткен.

Шак мыңдыг кижилер ховар таваржыр, арага ишпес улустун хей кезин-ле эмнеткен, азы чок болза, арага ишкеш,

чаңы багай, кем-херек үүлгедип чораан улус болур.

Бо кырган — амьдыралында база үлгегер-чижектег кижилерниң бирээзи. Ооң шеверин ону билир улус магадаар. 50-60 чылдарда "Малчын" колхоз тургустуна бергенде, колхозтун дарганы бооп ажылдап тургаш, Дочун дарган аът дагазындан эгелээш, боону безин кылып турган шыырак дээн дарганнарның бирээзи чораан.

Кижичүрүзүнүң амьдыралы — төөгү. Ынчангаш тыва чонга бо кырганның элээр чуртталгазының дугайында чүүл онзагай бодалды болдуар боор деп бүзүредим. Ол хире шевер, хей ажы-төлдүн адазы кижиче шевери-биле-даа эвес, арага ишпейн чорааны-биле улустун аразындан ылгалып, чоок, таныыр улунун сагыжыңга артып калганы ооң салгалы, силерге, багай эвес үнелел дээрзин аныктар кичээнгейге ап, боданза эки.

Холугу ХЕРТЕК.
Кызыл-Хая суур.

ХЫНАЛДА ЧОРУДАРЫН ДИЛЕП ТУР БИС

Бо чагааны Шагаан-Арыг хоорайның төп одалга черинде ажылдап турар херээжен чон бижип олур бис. Амыдырал байдалывыстың бергеzi бисти чагаа бижиринче албадапты.

Үстүнде адаанывыс бүдүрүлгедө лаборантылап ажылдап турар бис. Ажылывыс кадыг-берге, ээлчеглиг. Кышкы үелерде суг дүн-хүн чокка, байырлалдарда безин дыштанмайн ажылдаар бис. Амгы үеде бисти дүвүредип турар чүүл — акша-шалың айтырыы. 1995 чылдың май айдан эгелеп шалыңывыс өй-шаанда үнместээн. Рыноктун кадыг-берге экономиказын, өске чон-биле бир дөмөй, шыдажып келдивис. Акша-шалың өй-шаанда үнмейн турар дээш ажыл соксадышкыны-даа кылып көрбээн бис. Он үш дугаар шалың дээш чыл төнчүзүнде бээр акшавысты, ажылдың хоралы дээш бээр аш-чем талоннарын шагдала бербестээн. А ажылдап турар черивистиң ыш-бузу, соогу кедергей.

Амгы үеде өске албан черлеринде, организацияларда акша-шалың айтырыы көзүлдүр-ле экижип олурар болгай. А бистиңде биеэги-ле хевээр. Шалыңывыс озалда-вышаан. Бистиң бүдүрүлгедө ажы-төлү хей бот иелер безин бар. Ай санында ажылдаан акшазын албаска, күжүр ие уругларын канчап, чүнүң-биле азыраарыл? Ук бүдүрүлгедө иелээ ажылдап олурар өг-бүлө ээлери база бар. Черле ынча ай-айы-биле шалың албаска, дыка-ла берге-дир. Одалга үезинде каш борбак акша хуулап бээр, ол акша чүү-даа чүвеге чедишпес. Одалга сезону төнерге, шуут бисти уттуптар. Чайладыр акша деп чүве көрбес-тир бис. Өөредилге чылы эгелээрге, ажы-төлдү школаже белеткээри азы Кызылче студентиледип чорудары биске дыка берге. Чаңгыс школачы азы студент уругларны белеткээринге чеже акша херегин бодап безин көрүңер даан. А өг-бүлелерде чаңгыс эвес өөреникчилер, студентилер бар болгай. Бистиң бүдүрүлгениң чамдык ада-иелери садик наздылыг ажы-төлүн акша чогуңдан ынаар тургузуп шыдавайн, бажыңнарында шоочалап кааш, ажылдап чоруп турарлар. Ол суг дыка берге, ээн бажыңда чаш ажы-төлче сагышсыраарга, ажыл безин орта кылдынмас.

Ажы-биле чугаалаарга, ап турар каш хуу акшавыс аш-чемге безин чедишпес. Даргаларывыс Шагаан-Арыг-

да Е.А. Изотов, Кызыл хоорайда В.П. Мельниченко ажылдаан акшавыс дугайында айтырыг көдүреривиске: "Акша чок", — дээш олурарлар-дыр. Ажылдап-ла турар, ол хиреде шалың албас-тыр бис. Амыдырал чүгле аш-чем-биле кызыгаарлаттынмас болгай. Уруг-дарыгың, ал-боттун кедер хеви, бажың иштиниң иштики, даштыкы септелгеzi дээш, шупту-ла чүве акшага үзер. Амыдыраар, ажы-төлү-вүс азыраар дээш ажылдап чоруур болгай бис. Чүге бистиң ажылдаан шалыңывыс бербейн турарыл? Уруглары-высты азырап, оларга аш-чем садып бээр акшавысты чүге бербезил? Азы бистиң уругларывыс чурттаар, аш-

хеви чыл четпейн, үстүп каар, боттарывыс хевивис-биле ажылдап турар бис. Ээлчег езугаар хондур-дүндүр ажылдаар бис. Ынчангаш бажыңна-рывыстан чем ап, хүнезин-ненип алыр бис. Ажылдап турар черивисте соодукчу чок болганы-биле кемивис дораан үрелип каар. Кызыл хоорайда «Тывкоммунэнегонуң» контора-зында кабинет бүрүзүнде соодукчулар бар. Бис ышкаш хондур-дүндүр, ээлчеглиг ажылдап турар эвес, оларга ынча соодукчунун херээ чүү боор. Бо берге айтырыгларны хурал-суглаага чаңгыс эвес удаа көдүрүп келген бис, ол хирезинде амдыгаа дээр түңнел чок.

Оон ыңай бо чылын февраль айның эгезинде «Тывкоммунэнегонуң» бүдүрүлгезиниң тургустунга-ла 40 чыл

ШАЛЫҢ АЛБАСКА...

чем чиир, идик-хеп кедер эргези чок болганы ол бе?

Бисти чүгле аштап өлбезин дээн ышкаш каш-ла акша-биле ымзандырып каар-дыр. Бараан, аш-чемниң өртээниң өзүп турары ышкаш, бистиң даргаларывыстың шалыңы база өзүп турар, а ажылчыннарны ол-ла хевээр, харындаа мырыңай үнмес бооп турары дыка элдептиг. **Бистиң даргаларывыстың ай санында акшазын бүдүү ап турары чажыг эвес.**

Бүдүрүлгевисте, амьдыралывыста байдал ындыг берге-даа болза, ажылчыннар болгаш лаборантылар кызымак ажылдап турар бис. Бүдүрүлгевистиң дериг-херекселдери шупту эрги. Чаа артык кезектер чок, тывылбас-даа болза, эрги кезектерини катап септеп тургаш, бүдүрүлгевис ажылын черле үспээн бис. Төп одалга чери ажыгтыңанындан бээр 22 чыл четкен. Ол үениң дургузунда капитал септелге чаңгыс-даа катап кылдынмаан. Бүдүрүлгевис хүн келген тудум, сандарап турар. Мурнунда, үе эки турда, ажылчыннарга ажылдап кедер хепти чыл санында берип турган болза, чоокку чылдарда чүгле 2-3 чыл болгаш-ла, чаңгыс катап бээр. Берген

ою болган. Ол байырлалды бистиң даргаларывыс боттары Кызылга барып байырлаан болду. Шаңналдары база шыырак болган: өңнүг телевизорлар, пылесос дээш, улуг өртектиг барааннар болгулаан. Бүдүрүлгедө чыл безин чедир ажылдаваан чамдык эштерге өртектиг белектер берип турган болган. А бистерге, Шагаан-Арыгта, ол байырлалдар таварыштыр байырлыг хурал безин болбаан. Анаа-ла каш ажылчыннарга хүндүлел бижиктер бижээш, каш неделя эрткенде, ажылдаар черге эккеп каан, ол-ла. Оода бо байырлал таварыштыр ажылчыннарга эки сөстен сөглөп, байыр чедирген болза, ол-даа болза, өөрүнчүг ийик. Даргаларывыс тоомча чок, чүгле боттарын боодаар, кижилерге ден эвес хамаарылгазы бистерни дүвүредип турар. Бо бүгү үстүнде бижээн чүлдери-биле өөренип көргөш, Тыва Республиканың Чазаа кичээнгейге ап, тускай комиссия тургузуп, «Тывкоммунэнегонуң» хыналда чорударын дилеп тур бис.

**Оюмаа ШИВИТ,
В. ЕЛИМБАЕВА**

болгаш оон өске 24 кижиче ат салган.

САДЫП АЛЫҢАР

Кызыл хоорайның төвүнде чагайжыды туткан бажыңда 3 орээлдиң квартираны садын тур бис.
Телефоннары: 1-16-74, 3-59-36.

ШЫН

Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллектив.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К. Сат,
Е. Монгуш, Ч. Монгуш, А. Монгуш,
С. Хертек, Т. Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнун оралакчызы — 3-33-91.

КИЛДИСТЕР: Нийтилел-политиктиг килдиз — 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдиз — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдиз — 1-03-88, чагаа килдиз — 1-03-87, улестур болгаш медээлер килдиздери — 3-34-98, компьютер эрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16; Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну "Шын" солун редакциязының компьютер төвүнге өрзөн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6885.
Чагы 42.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 АКБ ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепектериниң талазы-биле хоойлужулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелениң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Аяктыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш авторлар боттары харылаар.